

AKADEMİK-US

Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi

e-ISSN: 2602-3253

Araştırma Makalesi/ Research Article, Haziran 2021, 5/1, 61-87

Geliş Tarihi: 15.04.2021 Kabul Tarihi: 22.06.2021

Kasîde-i Hemziyye ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*

Zahir ASLAN

Öğr. Gör. Dr., Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Lec. Dr., Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric

Trabzon/Turkey

zahiraslan@trabzon.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6276-7686

Öz: Câhiliye döneminden itibaren Arap şiirinde en çok işlenen konulardan biri olan medih teması İslâm'la beraber mahiyet değiştirmiştir. Peygamber medihleri olarak şöhret bulan bu şiirleri klasik şiirde işlenen medih temasından ayıran en önemli hususlar; şiirin bu türünün dünyalık bir çıkar beklentisi olmadan dini saikle kaleme alınması, samimi duygularla icra edilmesi ve dini müdafaa gibi kutsal gayeler edinmesidir. Peygamber medihleri alanında en bilinen şairlerden biri olan Muhammed b. Said el-Bûsîrî'nin (ö. 695/1296 [?]) *el-Kasîdetü'l-Hemziyye* olarak bilinen *Ümmü'l-kurâ fi medhi hayri'l-verâ* adlı kasidesi Arap edebiyatında önemli bir yere sahiptir. 456 beyitten oluşan ve Bûsîrî'nin en uzun kasidesi olan bu manzum eser, şöhret olarak *Bürde*'nin gölgesinde kalmış olsa da konusu ve edebî sanatları kullanma maharetiyle büyük ilgi görmüştür. Ancak eserle ilgili günümüzde az sayıda çalışma yapılmıştır. Bunun sebeplerinden birisi tanınırlığının düşük olmasıdır. Bu makalede *Kasîde-i Hemziyye*'nin özellikleri üzerinde durulmuş, eser arûz-kâfiye açısından tahlil edilmiş ve çeviri-özet mahiyetinde muhtevası incelenmiştir. Ayrıca nazmedildiği günden günümüze kadar eser üzerine yapılan çalışmalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Kaside, Medih, Bûsîrî, Hemziyye.

Studies on Qasîdah Hamziyyah**

Abstract: The theme of 'medih' (praise), which is one of the most studied topics in Arabic poetry since the era of Jahiliyya, has been changed in nature under the influence of Islam. This type of poetry is written with a religious motive without any expectation of a worldly interest, and it executed with sincere feelings also has holy purposes such as religious defense. These are the most important points that distinguish these poems, which are famous as 'medihs' of the prophets, from the theme of 'medih' in

* Bu makale, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde tamamlanan "Muhammed el-Cevcerî ve Hayru'l-Kirâ fi Şerhi Ummi'l-Kurâ Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkîk)" adlı doktora tezi çalışmasından türetilmiştir.

** This article is derived from the phd dissertation whose title is "Mohammad al-Jawjari and his work called Khayr Al-Qirâ fi Sharh Umm Al-Qurâ (Critical Edition)" that is completed at Recep Tayyip Erdogan University, the Institute of Graduate Education.

classical poetry. One of the most well-known poets in the field of prophetic 'medihs', Mohammad ibn Sa'id al-Būsîrî (ö. 695/1296 [?]) wrote an ode called *Umm al-Qurá fi Madh Khayr Al-Wara*, which is also known as *Qasîdah al-Hamziyyah*, has an important place in Arabic literature. This work in verse, which consists of 456 couplets and is the longest ode of Būsiri, was under the shadow of *Qasîdah al-Burdah* as a fame, but it attracted great attention with its subject and skill of using literary arts. However, few studies have been done on the work today since it is a underrecognized study. In this article, the characteristics of *Qasîdah al-Hamziyyah* have been emphasized, the work has been analyzed in terms of supply and proof, and its content has been examined from the perspective of translation-summary. In addition, the studies on the work have been tried to be determined since the day it was transversed.

Keyword: Arabic language, Ode, Medih, Būsîrî, Hamziyyah.

القصيدة الهمزية والدراسات حولها

الخلاصة: إن المديح هو أكثر موضوع في الشعر العربي منذ عصر الجاهلية وقد تغير ماهية "المديح" مع مجيء الإسلام. ومن أهم المميزات التي تميز به المديح في عصر الإسلام عن المديح في القصائد الكلاسيكية هو المدائح النبوية؛ أن هذا النوع من الشعر مكتوب بدافع ديني دون أي مصالح دنيوية، ويتم إنشاؤه بمشاعر صادقة وله أغراض مقدسة مثل الدفاع عن الدين. ومن أشهر الشعراء في مجال المدائح النبوية هو محمد بن سعيد البوصيري (ت. 1296/695) وقصيدته الهمزية في المدائح النبوية. وتحل هذه القصيدة مكانة مهمة في أدب اللغة العربية. فهذه القصيدة التي تتكون من 456 مقطعاً هي أطول قصيدة للبوصيري وإن كانت في ظل شهرة قصيدته البردة إلا أنها جذبت اهتماماً كبيراً في مجال اللغة العربية وأدائها بموضوعها وقدرتها على استخدام الفنون الأدبية. ومع ذلك، تم إجراء القليل من الدراسات حول القصيدة الهمزية اليوم. وهذا من أحد أسباب قلة الاعتراف بها. وفي هذه المقالة، تم التأكيد على خصائص القصيدة الهمزية، وتم تقييمها من حيث العروض والقافية، وتم فحص محتواها. بالإضافة محاولة تحديد الدراسات الخاصة بالهمزية من يوم التأليف وحتى اليوم بقدر ما يمكننا اكتشافه.

الكلمات المفتاحية: العربية، القصيدة، المديح، البوصيري، الهمزية.

GİRİŞ

Arap edebiyatının en eski türlerinden biri olan şiir¹ medih konusunun işlendiği yaygın edebî ürünlerdendir. İlk dönemlerde kasidenin içinde küçük bölümler olarak işlenen medih teması, zamanla bu tür şiirlere verilen ödüllerin artmasıyla yaygınlık kazanmıştır.² O dönemde kabile liderinin kahramanlıklarını övme sadedinde icra edilen medih teması, İslâm'ın gelmesiyle beraber mahiyet değiştirerek dünyalık beklenti olmadan dinî duygularla Hz. Peygamber'i övme ve müdafaa etme gayesiyle nazmedilen şiirler haline gelmiş ve bu alanda büyük bir literatür oluşmuştur.³ Züht kimliğiyle öne çıkan şairlerle yaygınlaşan⁴ peygamber medihleri, birçok âlimin Hz. Peygamber'i methetme gayesiyle ilgilendiği bir alan olmuştur.⁵ Nebevî aşkın etkin bir şekilde işlendiği ve ilk dönemde Hassân b. Sâbit (ö. 60/680 [?]), Kâ'b b. Züheyr (ö. 24/645 [?]) ve Abdullah b. Revâha (ö. 8/629) gibi şairlerle tanınan peygamber medihleri, Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin (ö. 695/1296) nazmettiği kasidelerle şöhretini artırmıştır. Yaşadığı çağda İbnu'l-Fârız (ö. 632/1235), Muhyiddîn İbnu'l-Arabî (ö. 638/1240) ve Şâbbüzzarîf et-Tilimsânî (ö. 688/1289) gibi önemli şairler olsa da Bûsîrî'nin *el-Kevâkibu'd-durriyye fi medhi Hayri'i-beriyye (Kasîde-i Bürde/Mîmiyye)* ile *Ümmü'l-kurâ fi medhi Hayri'l-verâ (Hemziyye)* adlı kasideleri bu alanın en meşhur eserleri olmuştur. Mescitlerde, mevlid-i nebî kutlamalarında ve tasavvuf tekkelerinde okunan bu kasidelere gösterilen teveccüh günümüze kadar artarak devam etmiştir.⁶

Nazmedildiği dönemden günümüze kadar birçok çalışmaya konu olan *Kasîde-i Hemziyye* üzerine günümüzde az sayıda çalışma⁷ bulunmaktadır. Bu durum, Bûsîrî'nin en meşhur medhiyesi olan *Bürde*'nin gölgesinde kalmasına ve *Hemziyye*'nin az tanınmasına sebep olmuştur. Çalışmamızda Bûsîrî'nin *Bürde*'den sonraki en önemli⁸ eseri olarak görülen *Ümmü'l-kurâ fi medhi Hayri'l-verâ* adlı kasidenin önemi, özellikleri ve muhtevası incelenecek, ardından ilk dönemde ve günümüzde üzerine yapılan çalışmalar tespit edilmeye çalışılacaktır. Makalemizde hakkında birçok çalışma⁹ yapılan Bûsîrî'nin hayatı ve ilmî kişiliği ile ilgili bir başlık açılmamıştır.

1. Kasîde-i Hemziyye'nin Şekil Bakımından Özellikleri

Kasidenin tam adı *Ümmü'l-kurâ fi medhi hayri'l-verâ*'dır. Revî harfi hemze olduğu için daha çok *el-Kasîdetü'l-hemziyye fi'l-medâ'ihî'n-nebeviyye* adıyla tanınmaktadır. Bûsîrî'nin en uzun şiiri olan eser 456 beyitten oluşmaktadır.¹⁰ Kaside, şairin Hz. Peygamber'e ve kutsal topraklara duyduğu aşkı vurgulamak

¹ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi târihi'l-edebi'l-Arabî* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1986), 55-56, 63-64; Carl Brockelmann, (GAL) *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, çev. Abdühalim en-Neccâr (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 1/42-43, 120; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1990), 1/38-39.

² İsmail Durmuş, "Methiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/406.

³ Mahmud Salim, *el-Medâihu'n-nebeviyye hettâ nihâyeti'l-asri'l-Memlûkî* (Şam: Dâru'l-Fikr, ts.), 48; Kifâyetullah Hemedânî, "el-Medîhu'n-nebevî 'inde şuarâi'l-Arabiyyeti'l-Bâkistaniyyîn", *Mecelletü'l-Kısmi'l-Arabî*, 25 (2018), 128.

⁴ Zeki Mübarek, *el-Medâihu'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Mehecce'ti'l-Baydâ, 1935), 17.

⁵ Mahmud Ali Mekkî, *el-Medâihu'n-nebeviyye* (Mısır: Şeriketu'l-Mısriyyetu'l-âlemiyye li'n-neşr, 1991), 60.

⁶ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 7/365. Örnek olarak Mağrib'de Ramazan ayında toplu olarak yapılan *Sahîh-i Buhârî* okumalarından sonra *Kasîde-i Bürde* ve *Kasîde-i Hemziyye* beyitlerinden seçmeler okunmaktaydı. M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/118.

⁷ Bk. "Hemziyye Üzerine Son Dönemde Yapılan Türkçe-Arapça Çalışmalar" başlıkları.

⁸ Mustafa Irmak, *Kasîde-i Hemziyye ve Manzum Bir Tercümesi* (Rize: STS Yayınları, 2016), 10.

⁹ Bûsîrî hakkında yapılan çalışmalarla ilgili geniş bilgi için bk. Yusuf İbrahim Yücel, *Arap edebiyatında nebevî medihler bağlamında Ömer Harpûtî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi* (Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 6-8.

¹⁰ Kasidenin beyit sayısı hakkında farklı rivayetler vardır. Ömer Ferrûh 458 beyit (bk. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 3/674) olduğunu belirtmiştir. Ayrıca 455 (Kaya, "el-Kasîdetü'l-Hemziyye", 24/569) veya 457 beyit (Muhammed Fethullâh Misbâh, *Bürdetü'l-Bûsîrî ve eseruhâ fi'l-edebi'l-Arabiyyi'l-kadîm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011, 68.) olduğu da söylenmiştir. Cevcerî ve İbn Hacer el-Heytemî'nin şerhlerinde beyit sayısı 456'dır.

için yazılmıştır. Eser, edebî özelliğiyle Arap edebiyatının önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir.¹¹

Eseri önemli kılan unsurlardan biri de, klasik kaside formunun dışına çıkmış olmasıdır. Klasik kaside nesîb, rahîl ve ardından kasidenin türüne göre medih veya hiciv olmak üzere üç ana bölümden oluşur. Ancak Bûsîrî bu eserinde sonraki dönemlerde yazılan kasideleri de etkileyen yeni bir usulle doğrudan konuya girerek özgün bir yol takip etmiştir. Kasidede, Hz. Peygamber'in doğumu, hayatının safhaları, diğer peygamberlere karşı konumu, gazveleri, dört halife devrinin sonuna kadar İslâm davetinin kronolojik seyri, Ehl-i Kitap'a reddiye, İslâm'ın diğer dinler karşısındaki üstünlüğü, Resulullah'ın güzel ahlâkı, Ehl-i beyt ve sahabenin faziletleri işlenmiştir. Eser edebî öneminin yanı sıra, muhtevası ile manzum bir siyer olarak da değerlendirilmektedir. Kaside üzerine yazılan şerhlerde eser, lafızları tatlı, manası derin, üslûbu benzersiz ve hiçbir şairin seviyesine ulaşamadığı bir kaside olarak tanımlanmıştır.¹²

Kasidenin şekil açısından inceleneceği bu bölümde ilk olarak kâfiyesi hakkında kısaca bilgi verildikten sonra arûz vezni açısından değerlendirmelere yer verilecektir.¹³ Kasidenin kâfiyesi ile ilgili bilgi vermeden önce kâfiyenin tanımını yapmak yerinde olacaktır. Kâfiye tanımı ile ilgili iki farklı görüşten bahsedilmektedir. Halil b. Ahmed ile cumhurun da görüşü olan ve daha çok kabul gören birinci görüşe göre tanımı şu şekildedir: Kâfiye, beytin sonundaki iki sakinden önceki harekeli harf ile başlamaktadır.¹⁴ Bu tanıma göre *Hemziyye*'nin kâfiyesi "سَمَاء" kelimesindeki "م" harfidir. Çünkü "م" harfi birinci sakın olan "ا" ile ikinci sakın olan ve hemzenin ötre harekesinden oluşan sakın "و" harfinden önceki harekeli harftir. Sureti de şu şekilde olmaktadır: "أَوْ" ¹⁵ İkinci görüşe göre ise beytin kâfiyesi son kelimesidir. Bu tanıma göre *Hemziyye*'nin kâfiyesi ilk beyitte¹⁶ geçen "سَمَاء" kelimesidir.

Buna göre bu eserde ilk beyitten son beyte kadar devam eden ve eserin üzerine inşa edildiği "ء", revî¹⁷ harfidir, bu harfin harekesine "mecrâ/mucrâ" denir. Hemze'den hemen sonraki "و" harfine vasl¹⁸ denir. Hemze'den önceki "ا" harfine ridf, ridften önceki harfin (bu kasidede mîm) harekesine "hezv (حَدْو)" denir.¹⁹ İki sakın harf arasında tek harf olan kaside türü, şiir edebiyatında pek yaygın olarak kullanılan bir şiir çatısıdır. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere "سَمَاء" kelimesindeki ilk sakın olan "ا" ile son sakın olan hemzenin zamme harekesinden mütevellid "و" harfi arasında sadece revî harfi olan "ء" vardır.

¹¹ Ebû Dâvûd Süleyman b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî, *el-Fütûhâtü'l-Ahmediyye bi'l-Minehi'l-Muhammediyye 'alâ metni'l-Hemziyye* (Mısır: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1303), 3; Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 3/674.

¹² Uceylî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Ömer b. Mansûr, *el-Fütûhâtü'l-Ahmediyye bi'l-Minehi'l-Muhammediyye 'alâ metni'l-Hemziyye* (Mısır: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1303), 3; Cevcerî, *Hayru'l-kırâ fi şerhi ummi'l-kurâ*, (Millet Ktp. Feyzullah Efendi, nr.1672) 2a; Mahmut Kaya, "Bûsîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/469.

¹³ Bu bölümde Muhammed el-Cevcerî'nin *Hemziyye*'ye yazdığı *Hayru'l-Kırâ fi Şerhi Ümmi'l-Kurâ* adlı şerhinin girişinde verdiği bilgilerden istifade edilmiştir. Cevcerî, *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 2a-3a.

¹⁴ Muhammed b. Felâh el-Mutayrî, *el-Kavâ'idu'l-arûziyye ve ahkâmü'l-kâfiyeti'l-'Arabiyye* (Kuveyt: Mektebetu Ehli'l-Eser, 2004), 103.

¹⁵ Cevcerî, *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 3a.

¹⁶ *كَيْفَ تَرَى رَبِّيكَ الْأَنْبِيَاءُ * يَا سَمَاءَ مَا طَاوَلَهَا سَمَاءُ* / Peygamberler senin derecene nasıl ulaşabilir? Senin makamın gökyüzünün (zirvelerine) ulaşmışken.

¹⁷ Beytin sonundaki sahih harf. Abdullah Dervîş, *Dirâsât fi'l-arûz ve'l-kâfiye* (Mekke: Mektebetu'l-Tâlib el-Câmî'i, 1987), 96.

¹⁸ Vasl, revî harfinin harekesinin işbâ'ı (uzatılması) ile ortaya çıkan med harfleri (ء و ا) veya sakın/harekeli ince "he" sesidir. Burada zamme harekeli olan "hemze" harfinin teğannisi ile "vav" harfi ortaya çıkmaktadır. Abdullah Dervîş, *Dirâsât fi'l-Arûz ve'l-Kâfiye*, 101-104.

¹⁹ Abdulaziz Atîk, *İlmu'l-Arûz ve'l-Kâfiye* (Beirut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1987), 165-166.

Kaside, Cevcerî'nin tespitine göre kâfiye lafzının yedi veya on beyitten önce tekrar edilmesi olan "itâ (إيطاء)", revî harfinin farklı olması anlamına gelen "ikfâ (إكفاء)", harekenin farklı olması durumu olan "ikvâ (إقواء)" gibi ayıplardan salimdir.²⁰

Kaside arûzun hafif bahri birinci darbı ile yazılmıştır. Bu bahir altı sübâ'î (yedi harfli) kelimeden²¹ oluşmaktadır. Kasidenin ilk beytinin taktî'i şöyledir:

كَيْفَ تَرَفَى / رُفَيْكَ اَلْ / اَنْبِيَاءُ يَا سَمَاءَ / مَا طَاوَلَتْ لَهَا سَمَاءُ
فَاعِلَاتُنْ / مَفَاعِلُنْ / فَاعِلَاتُنْ فَاعِلَاتُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ / فَاعِلَاتُنْ

Kasidenin ikinci tef'ilesi²² olan "مُسْتَفْعِلُنْ" tef'ilesinde "habn (الْحَبْنُ)" vardır. Tef'ilenin ikinci ve sakin olan harfinin hazfedilmesi anlamına²³ gelen "habn" gerçekleştikten sonra "مُسْتَفْعِلُنْ" tef'ilesi, "مُتَفَعِّلُنْ" haline gelmiş ve daha ahenkli olduğu için "مَفَاعِلُنْ" şekline nakledilmiştir. Kasidenin bütün tef'ilelerinde veya bazılarında "habn" olabilir. Ancak her iki durum da kasidenin ahengini bozamaz.²⁴ Bunun vezni ve örneği şöyledir:

فَاعِلَاتُنْ مَفَاعِلُنْ فَعِلَاتُنْ فَعِلَاتُنْ مَفَاعِلُنْ فَعِلَاتُنْ
وَفُؤَادِي كَعَهْدِهِ لِسْلِيمِي بَهْوَى لَمْ يَحُلْ وَلَمْ يَتَغَيَّرْ²⁵

Yüreğimdeki (duygular) Selmacığıma söz verdiğim gibidir, herhangi bir değişiklik ve farklılığa uğramamıştır.

Beytin taktî'i şöyledir:

وَفُؤَادِي / كَعَهْدِهِ / لِسْلِيمِي ا بَهْوَى لَمْ يَحُلْ وَلَمْ يَتَغَيَّرْ
فَعِلَاتُنْ / مَفَاعِلُنْ / فَعِلَاتُنْ فَعِلَاتُنْ / مَفَاعِلُنْ / فَعِلَاتُنْ

Arûzun hafif bahrinde "keff (الْكَف)" de olabilir. Tef'ilenin yedinci harfinin hazfedilmesi anlamına²⁶ gelen "keff", sonuncusu hariç bütün tef'ilelerde gerçekleşebilir. Yedinci harfi hazfedilen tef'ilede, "فَاعِلَاتُنْ" tef'ilesi "فَاعِلَاتُ"; "مُسْتَفْعِلُنْ" tef'ilesi ise "مُسْتَفْعِلُ" haline gelir. Bunun taktî'i şöyledir:

يَا عُمَيْرُ / مَا تَطْهَرُ / مِنْ هَوَاكَ أَوْ تُكِنُّ / يُسْتَكْتَرُ / حِينَ يَبْدُوا²⁷
فَاعِلَاتُ / مُسْتَفْعِلُ / فَاعِلَاتُ فَاعِلَاتُ / مُسْتَفْعِلُ / فَاعِلَاتُنْ

"Keff" ve "habn" durumunun bir beyitte aynı anda bulunması durumuna "şekl (شكّل)" adı verilir ve bu pek hoş görülmez. Bu durumda ikinci ve yedinci harfi hazfedilen "فَاعِلَاتُنْ" tef'ilesi "فَاعِلَاتُ", "مُسْتَفْعِلُنْ" tef'ilesi ise "مُسْتَفْعِلُ" haline gelip ardından "مَفَاعِلُ" kalıbına nakledilir.²⁸ Örneği ise şu şekildedir:

²⁰ Cevcerî, *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 2a-3a; 'Atîk, *İlmu'l-Arûz ve'l-Kâfiye*, 166-168.

²¹ فَاعِلَاتُنْ مُسْتَفْعِلُنْ فَاعِلَاتُنْ، فَاعِلَاتُنْ مُسْتَفْعِلُنْ فَاعِلَاتُنْ.

²² Arûz vezinlerini oluşturan birimlerden her birine verilen ad. İsmail Durmuş, "Tef'ile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/273.

²³ Tef'ile'nin ikinci ve sakin olan harfini hazfetmektir. Haziften sonra tef'ile'nin kalan bölümüne "mahbûn" denir. Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-funûn ve'l-'ulûm* (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996), 1/739.

²⁴ Cevcerî, *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 2b.

²⁵ İbn Abdurabbih el-Endelusi, *el-'İkdu'l-ferîd* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 6/339; İbn Cinnî, *Kitâbu'l-arûz* (Kuveyt: Dâru'l-Kalem li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1989), 135.

²⁶ Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-funûn ve'l-'ulûm*, 2/1367.

²⁷ İbn Cinnî, *Kitâbu'l-arûz*, 136.

²⁸ Mahmud Fâhûrî, *Mûsikâ'ş-şî'ri'l-Arabî* (Halep: Menşurâtü Câmî'eti Haleb, 1996), 39.

صَرَمْتِكَ أَسْمَاءُ بَعْدَ وَصَالٍ هِيَ فَأَصْبَحْتَ مُكْتَبًا حَزِينًا²⁹

Kavuştuktan sonra Esmâ seni terk etti, bunun üzerine sen de çok üzüldün ve kederlendin. (Hafif)

Beytin taktî'i şöyledir:

صَرَمْتِكَ / أَسْمَاءُ بَعْدَ / وَصَالٍ هِيَ فَأَصْبَحْتَ / مُكْتَبًا / حَزِينًا
فَعِلَاتٌ / مُسْتَفْعَلٌ / فَعِلَاتٌ فَاعِلَاتُنْ / مَفَاعِلٌ / فَاعِلَاتُنْ

Sadece hafif bahrinde görülebilecek olan “teş’is (التَّشْعِيثُ)” ise “فاعلاتن” tef’ilesinin “مفعولن” şeklini almasıdır.³⁰ Örneği şu şekildedir:

إِنَّ قَوْمِي جَحَاجِحَةٌ كِرَامٍ مُتَقَادِمٌ عَهْدُهُمْ أَخْيَارُ³¹

Benim kavmim övgüye değer ve saygındır, (halk içinde) sözleri öncelikli ve seçkindirler. (Hafif)

Beytin taktî'i şöyledir:

إِنَّ قَوْمِي / جَحَاجِحَةٌ / تَنْكِرَامٍ مُتَقَادِمٌ / مُنْعَهْدُهُمْ / أَخْيَارُ
فاعلاتن / مفاعِلٌ / فاعلاتن فَعِلَاتٌ / مُسْتَفْعَلُنْ / مَفْعُولُنْ

Kasîde-i Hemziyye’nin bazı beyitlerinde habn ve teş’is olduğu ifade edilmektedir. Kaside arûzların birbirine katılması ve arûz türlerinin karmaşası gibi arûz ilminin ayıplarından beri olarak kabul edilmektedir.³²

2. Kasîde-i Hemziyye’nin Anlam Bakımından İncelenmesi

Kasidenin muhtevasıyla ilgili çeviri-özet şeklinde bilgi vereceğimiz bu bölümde usule dair değinmemiz gereken önemli bir hususu vurgulamak gerekmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere *Kasîde-i Hemziyye* ihtiva ettiği konular itibariyle manzum bir siyer olarak da değerlendirilmiştir. Bu minvalde Hz. Peygamber’in doğumu öncesinden başlamak üzere dört halife dönemine kadar birçok önemli tarihi şahsiyet ve olay hakkında bilgiler vermektedir. Ancak bu çalışmada eserde nakledilen bilgilerin/rivayetlerin kaynağı ve sıhhati ile ilgili detaya girmemiz mümkün değildir. Haddi zatında bu husus İslâm Tarihi ve Hadis alanlarında çalışma konusu olacak kadar hacimlidir. Bu sebeple konuların içeriği hakkında değerlendirme yapılmayacak ve ilgili konuda yapılan çalışmalara dipnotta atıf yapılmakla yetinilecektir. Kasidenin muhtevası şu şekilde açıklanabilir:

Bûsîrî 1-5 arası beyitlerde kasidesine Hz. Peygamber’in diğer peygamberlerin makamından daha yüce bir konuma sahip olduğunu, risalet görevine binaen Allah tarafından bahşedilen nimetlerin bütün peygamberlere verilmesine rağmen bu niteliklerin Hz. Peygamber’de daha kâmil bir şekilde var olduğunu vurgulayarak başlamaktadır. Ardından peygamberlerin sahip olduğu bütün faziletlerin Hz. Peygamber’in faziletinden kaynaklandığını anlatarak bitirmektedir.³³

²⁹ Bedrüddîn ed-Demâmîni, *el-Uyûnu’l-ğâmize ulâ habâya’r-râmize* (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1994), 206.

³⁰ Halil b. Ahmed’e göre burada hazfedilen “lâm” harfidir. Bu durumda “فاعلاتن”, “فاعاتن” şeklini aldıktan sonra مَفْعُولُنْ’a nakledilir. Ahfeş ve Cürcanî’ye göre ise hazfedilen “ayn” harfidir. Bu durumda Bu durumda “فاعلاتن”, “فالانتن” şeklini aldıktan sonra مَفْعُولُنْ’a nakledilir. Hazifden sonra tef’ileye “مُشْعَسٌ” adı verilmektedir. Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti’l-funûn*, 1/447.

³¹ Demâmîni, *el-Uyûnu’l-ğâmize*, 206.

³² Cevcerî, *Hayru’l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 2a-3a.

³³ Bk. Mustafa Öz, “Tafdîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2010), 39/369-371; Orhan Aktepe, “Peygamberler Arasında Üstünlük Meselesi”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 5/13 (2017), 11-22.

6-12 arası beyitlerde Hz. Peygamber'in zatı gibi nesebinin de makbul olduğunu ifade ederek bütün peygamberlerin ümmetine Hz. Peygamber'in geleceğini müjdelediğini, asrın ve zamanın onunla övündüğünü aktarmaktadır. Hz. Peygamber'in nesebinin ebeveynlerinden Hz. Âdem'e kadar temiz ve kerîm³⁴ olduğunu vurgulayarak Hz. Peygamber'in yüzünü güneşe benzetmekte ve yıldızlar misali olarak tavsif ettiği nesebini mücevherlerden yapılmış gerdanlığın tam ortasındaki cevher olarak nitelemektedir.

Bûsîrî, Hz. Peygamber'in doğumundan bahsettiği 13-27. beyitlerde dünyaya geldiği gecenin onun veladetiyle şereflediğini, bu gecenin din için övülecek zaman dilimi olduğunu anlatır ve doğumu esnasında gerçekleşen bazı olağanüstü olaylardan bahseder.³⁵ Akabinde Hz. Peygamber'in annesi Hz. Âmine ve Hz. Havvâ'yı tebrik eden Bûsîrî, ikisinin de Hz. Peygamber'in valideleri olması hasebiyle fazilet sahibi olduğunu ancak Hz. Âmine'nin daha üstün olduğunu ve yaşadığı topluma Hz. İsa'dan daha hayırlı bir evlat verdiğini söylemektedir.

Şair, Hz. Peygamber'in sütanneye verilmiş sürecini anlattığı 28-43 arası beyitlerde çoğunluğun şahit olduğunu ifade ettiği bazı olağanüstü olaylardan bahseder. Kırsal kesimden süt çocukları almak için gelen annelerin yetim olduğu için Hz. Peygamber'i kabul etmediğini aktarır. Akabinde fakir olduğu için diğer çocukların aileleri tarafından tercih edilmeyen Halime'nin ona sütannelik yapmayı kabul ettiğini anlatır. Daha sonra Halime'nin evinde bolluk ve bereketin yaşandığını, zayıf ve güçsüz olan hayvanların sütünün bollaştığını ve Halime'nin evindeki yokluğun sona erdiğini anlatır. Bûsîrî devamında; Halime'nin çok üzülmeye rağmen, Şakku's-Sadr³⁶ olayından korkup süttü kesip Hz. Peygamber'i dedesine gönderdiğinde, dedesinin Halime'deki çocuğa karşı olan derin muhabbeti görüp çocuğu tekrar ona verdiğini anlatır. Ancak meleklerin tekrar geldiğini görünce cinlerin ona bir şey yapacağı endişesiyle çok sevmesine rağmen dedesine teslim eder.³⁷

44-48. beyitlerde Hz. Peygamber'in çocukluğundan itibaren ibadet için Rabbi ile baş başa vakit geçirdiğini anlatan Bûsîrî, kalbe giren hidayetin uzuvlarda ibadet olarak tezahür ettiğini vurgulamaktadır.

Bûsîrî 49-52. beyitlerde kısaca Hz. Peygamber'in ilk evliliğinden bahsetmekte ve Hz. Hatice'nin³⁸ faziletlerini anlatmaktadır. 53-64. beyitlerde Hz. Peygamber'e inen ilk vahiyden sonra kendisine gelenin sadık haber olup olmadığının tespitinde Hz. Hatice'nin hikmet yüklü davranışından³⁹ bahsetmektedir. Devamında bazı kalplerin inkârla dolu olduğunu, hidayetin İslâm'la elde edilebileceğini söylemekte ve Hz. Peygamber'e zulmeden kavmini yermektedir.

65-72. beyitlerde Hz. Peygamber'in hicret serüveninden bahseden Bûsîrî, kavminin Hz. Peygamber'i topraklarından çıkmaya zorladığını Medine ehlinin ise O'nu sevinçle karşıladığını anlatır.

³⁴ Bk. Emine Demil, *Hz. Peygamber'in Risâlet Öncesi Hayatına Dair Rivâyatler* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 38-86; Mithat Eser, "Tarihi Realite Açısından Hz. Peygamber'in Soyunun Kutsallık Anlayışı ve Bu Anlayışın Çıkış Sebepleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/28 (Mayıs 2009), 85-104.

³⁵ Bk. İhsan Arslan, "Risâlet Beklentisi ve Hz. Peygamber'in Doğumu Esnasında Meydana Gelen Olayların Değerlendirilmesi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/7 (Haziran 2018), 239-295; Mustafa Özkan, "İrhâsâtla İlgili Rivâyatlerin Metin ve Anlam Açısından Değerlendirilmesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (Eylül 2016), 23-41.

³⁶ Bk. Yüksel Güzel, *Şakku's-Sadr rivayetinin tahlili (Hz. Peygamber'in göğsünün yarılması)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 1-139.

³⁷ Bk. Asri Çubukçu, "Halime" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1997), 15/338; Hatice Nur Ertürk, "Hz. Peygamber'in Sütanneleri ve Sütanneye Verilmesi", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 4 (Haziran 2018), 61-84.

³⁸ Bk. Ahmet Lütfi Kazancı, *Hazreti Hatice el-Kübra* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 1-152; Ömer Sabuncu, *Hz. Peygamber'in İlk Hanımı Hz. Hatice'nin Hayatı ve Kişiliği* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 20-30.

³⁹ Buna göre Cebrâil gelince Hz. Hatice başını açacak ve eğer gelen sadık haber getiren Cebrâil ise tesettürlü olmadığı için geri dönecektir. Nihayetinde vakia beklenildiği gibi cereyan etmiş, Hz. Hatice ve Hz. Peygamber emin bir şekilde gelenin ilahi hazineden haber getiren Cebrâil olduğunu anlamıştır. Cemâlüddîn İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye* (Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhü, 1955), 1/239.

Bûsîrî 73-77. beyitlerde kronolojik olarak hicretten önce meydana gelen İsrâ ve Mirâc hadisesini⁴⁰ sonra zikretmiştir. Bu bölümde Hz. Peygamber'in gökleri yararak en yüce makama doğru yükseldiğini anlatan Bûsîrî, Resulullah'ın Rabbiyle buluşmasını ok ve yayın arasındaki mesafeye benzeterek aktarmaktadır. 78-85. beyitlerde Hz. Peygamber'in İsrâ, Mirâc ve diğer mucizelerle Mekke'li müşriklerin iddialarını çürüttüğünü ifade ederek bu durumu çerçöpün sel karşısında dayanamamasına benzetmektedir. Hz. Peygamber'in hakkı anlatması ve yüce Allah'ın merhametiyle şiddetli inkârları sebebiyle müşriklerin katılaştıkları kalplerinin yumuşadığını, Kur'ân-ı Kerîm okuduğu zaman büyük bir grubun ona eşlik ederek hidayete erdiklerini anlatmaktadır.

Bûsîrî 86-94. beyitlerde Allah'ın Hz. Peygamber'i toplumundan kendisiyle alay edenlere karşı koruduğunu anlatır. Hz. Peygamber'e zulmeden ve alay edenlerden zulümde çok ileri giden beş kişiden bahseden Bûsîrî; Esved b. Muttalib'in körlükle, Esved b. Abd Yağûs'un susuzlukla, Hâris b. el-Kays'ın şiddetli baş ağrısıyla, Âs b. Vâil'in ayağına batan diken sebebiyle helak olduğunu anlatmaktadır. Velîd b. Muğîre'nin ise vücuduna saplanan okla öldüğünü nakleden Bûsîrî, bu bölümü zikrettiği beş kişinin helaki ile yeryüzünün temizlendiğini söyleyerek bitirmektedir.

Bûsîrî 95-101. beyitleri kapsayan bu bölüme yukarıda helak olduğunu zikrettiği beş kişinin, boykot yıllarında yapılan zulme sessiz kalmayarak Kâbe'deki sahifeyi yırtmaya giden beş kişiye feda olmalarını dileyerek başlamaktadır. Bu hayırlı işe kalkışan Hişâm b. 'Amr, Züheyr b. Ebî Ümeyye, Mut'im b. 'Adî, Ebu'l-Bahterî ve Zem'a b. Esved'i iyi insanlar olarak nitelendirmektedir.⁴¹

Bûsîrî, 102-116. beyitlerde türlü eziyet ve zulümlere maruz kalan Hz. Peygamber'in Allah tarafından sahipsiz bırakılmadığını, bütün peygamberlerin eziyete maruz kaldığını ancak bunun onların derecelerini yükselttiğini, peygamberlerin altın gibi olduğunu ateşe düşmekle değer kaybetmeyeceğini ve Hz. Peygamber'in zor zamanlarda Rabbi tarafından yalnız bırakılmadığını anlatır.

Bûsîrî, 117-143. beyitlerde Hz. Peygamber'in kendisini zehirleyen Yahudi kadını affetmesi ve Mekke'nin fethinden sonra sütkardeşi Şeymâ es-Sa'diyye'nin bulunduğu Hevâzin kabilesinden esirleri serbest bırakmasından bahsetmektedir. Hz. Peygamber'in kardeşine ve bütün esirlere sıcak ve merhamet dolu davranışından⁴² dolayı kadınların köle değil de gelin olduklarının zannedildiğini anlatan Bûsîrî, Hz. Peygamber'in kızkardeşi için bizzat kendi kübbesini yere sermesini överek Şeymâ'nın adeta kabilesindeki kadınların önderi gibi muamele gördüğünü ifade etmektedir.

Bûsîrî bunların akabinde Hz. Peygamber'i göremeyenleri onun vasfını dinlemeye, kendisi ve başka şairleri de Hz. Peygamber'i daha fazla anlatmaya davet ederek Hz. Peygamber'i şu şekilde vasfetmektedir: Allah'ın bütün nimetlerini bahşettiği, saygın bir kişiliğe ve tertemiz bir kalbe sahip olduğu için zor zamanlarda maruz kaldığı sıkıntılar sabrını tüketememiş ve sevinçli zamanlarda da vakarından ödün vermemiştir. Kavminin türlü eziyetlerine rağmen kadirşinaslığından dolayı onların hatalarını görmezden gelmiş ve hakka davet etmiştir. Hiçbir zorluk, ilmi ve hilmi ile deryalar misali olan Hz. Peygamber'i başarısızlığa sevk etmemiştir. Dünyaya önem vermeyen, cömert, güneşin dahi ışığını ondan aldığı fazilet

⁴⁰ Bk. Salih Sabri Yavuz, *İsrâ ve Mirâc* (İstanbul: Pinar Yayınları, 2011), 1-232; Ahmet Ağırakça, "Kaynaklar Işığında İsrâ ve Mirâc Olayı", *Artuklu Akademi* 1/2 (2015), 1-30.

⁴¹ Boykot'un sona ermesi ile ilgili; "Allah tarafından gönderilen bir güvenin Boykot sahifesinin sadece 'Bismikallahumme' cümlesi hariç diğer bütün bölümlerini yediği" ve "Mekke'nin önde gelenlerinden birkaç kişinin yapılan bu eziyete daha fazla sessiz kalamayarak sahifeyi yırtmaya karar verdikleri" şeklinde iki farklı rivayet mevcuttur. Daha geniş bilgi için bk. Mehmet Azimli, "Mekke Dönemindeki Boykot Yılları Üzerine Bazı Mülâhazalar", *İSTEM* 7 (Aralık 2006), 59-63; Ünal Kılıç, "İslâmiyet'in Mekke Dönemi'nde Uygulanan Ambargo Olayı", *Siyer Vakfı* (Erişim 26.12.2020).

⁴² Levent Öztürk, "Şeymâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/98-99.

güneşidir. Kuşluk vaktinde yürüdüğü zaman nuru ile güneşin gölgesini ortadan kaldırmaktadır. Onun faziletlerinin yanında diğer faziletlerin kendisini göstermesi mümkün değildir. Güneşin karanlığı ortadan kaldırdığı gibi insanların zihninden dalaleti ortadan kaldırmıştır. Gündüz vakti ışıkları yok olan yıldızlar ve ortadan kaybolan karanlık gibi, onun hidayetinin eriştiği yerde dalalet kalmaz. Sözleri ve eylemleri muciz, eli cömert, hükmü adaletli ve kişiliği saygındır. Ummanlar misali fazileti hiç kimseyle kıyas edilemez. Yeryüzündeki bütün faziletler hissesine düşeni ondan ödünç almıştır.

Bûsîrî 144-152. beyitlerde Hz. Peygamber'in Şakku's-sadr ve Şakku'l-kamer⁴³ gibi bazı mucizeleri ile Bedir gazvesinden bahsetmektedir.

Bûsîrî 153-183. beyitlerde Hz. Peygamber'i görme hasretinden bahsederek onun mübarek yüzünü görenin meşakkat yaşamayacağını ve her an mütebessim olacağını anlatır. Yeryüzünün ona mescit kılındığını, Hira dağının onu taşıdığı için sevinçten sallandığını, Uhud gazvesinde aldığı darbenin daha sonra yüzünde hilal şeklini aldığını ve herhangi bir çirkinlik oluşturmadığını anlatarak o yarayı kabuğundan yeni çıkan çiçeğe benzetir. Devamında, Hz. Peygamber'in ellerini öpme iştiağını anlatır. Hz. Peygamber'in elinin yaptığı her işin Allah için olduğunu, her an Allah'ın yardımını ve desteğini gördüğünü, dünyaya dair hiçbir şeyin ona zarar veremediğini, yeryüzündeki bütün krallar ve zorbalara onun elinden korktuğunu ifade etmektedir. Fakir, miskin ve zayıfların bu elin bereketinden çokça istifade ettiğini ve eliyle yapılan ikramın miktar olarak az olsa da alanı zengin ettiğini aktarmaktadır.

Bûsîrî akabinde kayaların dahi Hz. Peygamber'e değdiği için hayâ edip yumuşadığını ifade ederek Hz. Peygamber'in ayaklarını öpmeyi temenni ettiğini anlatmaktadır. Ayağının bastığı yerin kalbine denk gelmesini ve yüzünü koyduğu yatağı olmasını dilemektedir. Mescid-i Harâm ve Mescid-i Aksâ'nın üzerinde yürümesi sebebiyle yeryüzündeki en faziletli mekânlardan olduğunu ve gece teheccüde kalkması sebebiyle şişen mübarek ayağını anlatmaktadır. Bûsîrî son olarak mübarek ayağının savaşta ve namazda sebattan ayrılmadığını bütün kabilelerin ona uymak için etrafında pervane olduğunu aktarmaktadır.

Bûsîrî 184-198. beyitlere kâfirlerin Kur'ân'ı duydukça artan inkârlarına şaşırarak başlamaktadır. Devamında Kur'ân-ı Kerîm'i şifa ve rahmet kaynağı olarak niteleyen Bûsîrî, insanların ve cinlerin bir benzerini getirmekten aciz kaldığını, gaybe ve mevcuda dair sayılamayacak ilmî hakikatler barındırdığını, onu dinleyen kulaklar ve terennüm eden dillerin tatlandığını, ayetlerin açık olduğunu, kâfirlerin Kur'ân'a dair olumsuz iddialarının tamamen batıl olduğunu anlatmaktadır.

Bûsîrî 199-251. beyitlere Hristiyanlara seslenerek şöyle başlamaktadır: Sizler Hanîf'lerin sizin kitabınız İncil'e inandığı gibi Hz. Mûsâ'nın getirdiği Tevrat'a inandınız, ancak Yahudiler sizin kitabınıza iman etmedi. Aynı şekilde Müslümanlar İncil'e inandı, ancak siz Kur'ân'ı inkâr ettiniz. Bu davranışınız çok kötü ve yanlış bir davranıştır. Müslümanlar Allah tarafından gelen bütün kitaplara iman ettiler. Siz ise yalanladınız. Bizler sizin gibi yapsaydık aynı olurduk. Ancak sapkınlık ve hidayet katiyen aynı olamaz. Devamında Yahudi ve Hristiyanların hakka riayet etmediğini ifade eden Bûsîrî, bu sebeple birbirlerini inkârda kışkırdıklarını ve yaptıklarının kıskançlıktan Hâbil'i katleden Kâbil'in yaptığı kadar kötü olduğunu ifade etmektedir. Bûsîrî akabinde Ehl-i Kitap'ın Hz. Peygamber'in nübüvvetini içlerinde kati olarak bildiklerini ancak zalim, kıskanç ve inatçı oldukları için inkâr ettiklerini söylemektedir. Hakkın her zaman yüceceğini, Allah'ın nurunun (nübüvvet) hiçbir ağız tarafından söndürülemeyeceğini anlatmakta ve Benû Kureyzâ ile Benû Nadir'in ihanetleri sebebiyle sürgünlerini hatırlatarak zillete düştüklerini ve

⁴³ Bk. Mehmet Salmazzen, "Aydın Yarılması Meselesine Dair Tefsirlerdeki Yorum Farklılıkları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (Aralık 2018), 859-884; Hüseyin Akgün, "İnşikâk-ı Kamer Hâdisesi (Rivâyetlerin Aslu'l-Hadîs ve Hadis Coğrafyası Açısından Ele Alınması)", *Siyer Araştırmaları Dergisi* /3 (Aralık 2018), 33-54.

peygambere karşı öfke dolu kalplere Allah tarafından hidayet verilmesinin muhal olduğunu vurgulamaktadır.

Son olarak Hristiyanların teslîs,⁴⁴ Yahudilerin bedâ inancını⁴⁵ eleştiren, ulûhiyet tasarrufunun cüzlere ayrılamayacağını anlatan ve Hz. İsâ'nın beşerî özelliklerini hatırlatarak ilah olmadığını ispat yoluna gitmekte, bu itikadın bir delile dayanmadığını ve boş bir iddiadan ibaret olduğunu söylemektedir.

Bûsîrî 252-258. beyitlerde Benî Kureyza'nın Medine'deki Evs ve Hazrec kabilesinden münafıklarla bir olup Hz. Peygamber'e kurdukları tuzaktan, müşriklerle Yahudilerin birbirlerine ihanet etmesinden ve Hz. Peygamber'in Yahudileri Medine'den sürmesinden bahsetmekte ve bunu hak ettiklerini anlatmaktadır.⁴⁶ Devamında (259-272) Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Velid b. Muğîre, Nadr b. Hâris, Âs b. Vâil ve Ukbe b. Ebû Muayt gibi Hz. Peygamber'e sihirbaz, kâhin ve deli diyerek iftiralar atan Yahudi ve müşrikleri rezil ve aşağılık kimseler olarak nitelemekte, yaptıkları kötülüklerin sefahatlerini artırdığını, lanetlenmiş millet olmaları sebebiyle bunun katlandığını anlatmaktadır.

273-282. beyitlere Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber'in affediciliğinden bahsederek giriş yapan şair, Hz. Peygamber'in her fiilinde istikamet üzere devam ettiğini ve kendisi için intikam olmadığını ifade etmektedir.

Bûsîrî 283-330 beyitleri kapsayan ve hac yolculuğunu anlattığı bu bölümde Mısır'dan hac yolculuğuna çıkan birinin içinden geçtiği Birke, Buveyb, Hadrâ, Kibâb, Ayâ, Safrâ, Kefâfe, Uyûnu'l-Aksâb, Dehnâ gibi küçük ve büyük yerleşim yerlerinden bahseder ve güçlü olarak nitelediği devesinin kendisine vadettiği yolculuğu gerçekleştirmedi sözünü tuttuğunu aktarır. Mekke'de Arafat, Muzdelife ve Minâ'ya yolculuk ederken bindiği devesini, icra ettiği yolculuğun yüceliğine istinaden güneşe, çölleri de gökyüzüne benzetir. Mekke'yi Kâbe'nin bulunduğu kutsal mekân olarak niteleyerek, vahye ev sahipliği yaptığını, bu sebeple nurun ve azametinin merkezi olduğunu anlatır. Devamında tavaf, sa'y, tıraş olmak, şeytan taşlamak ve kurban kesmek gibi hac menasikinden bahseden Bûsîrî, asırlar geçmiş olsa da Kâbe'ye ve Makâm-ı İbrahim'e ev sahipliği yapan ve güvenin merkezi olan bu saygın mekânların en sevdiği yerler olduğunu ifade eder. Ardından devesiyle Taybe'nin geniş yollarına çıktığını anlatmaya başlayan Bûsîrî, yolculuğunu yaydan fırlayan oka benzetmekte ve (bineğini överek) bu deveye bindiği için amacını gerçekleştirebildiğini anlatmaktadır. Medine'ye yaklaşırken nurun gözlerini kamaştırdığını anlatan Bûsîrî, Mekke ile Medine arasındaki çölleri şarkılar terennüm eden bahçelere, Medine'nin etrafındaki yerleşim yerlerini ise misk kokuları ile bezenmiş, etrafında yoğun bir şekilde nurdan huzmelerin olduğu kırmızı çadırlara benzetmekte ve şehrin doğu ile batısındaki tepelerinden misk ve tütsü rayihalarının yükseldiğini ifade etmektedir. Kubâ mescidine varınca göz alıcı parlak bir nur ve güzel çiçeklerin ziyaretçileri karşıladığını, ziyaretçilerin Medine'ye iyice yaklaştığı zaman Hz. Peygamber'e duydukları muhabbet ve hasret sebebiyle uğultular çıkaran kuşlar misali salât ve selam getirerek hızlı bir şekilde gittiğini anlatmaktadır.

Bûsîrî 321-326. beyitlerde, selam vererek Ravza-ı mutahhara'ya girdiğini, Hz. Peygamber'in kendisine verilen selamı işittiğini, ortamdaki mehabetten dolayı herkesin ses ve sedasının kesildiğini, insanların bütün yükleri ve günahlarıyla kendilerini fahr-i kâinatın diyarına teslim ettiğini, bu kapının

⁴⁴ Hristiyan inancının temelini oluşturan üçlü ilâhlık anlayışı. Bk. Jacques Waardenburg, "Teslîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/548.

⁴⁵ Allah'ın ilim ve irade sıfatlarında değişiklik meydana gelebileceğini ifade eden kelam terimi olan bu inancın ilk olarak Şii çevrelerde ortaya çıktığı kabul edilir. Bazı araştırmacılar bu inancı Yahudiliğe kadar götürmektedir. Bk. Orhan Aktepe, "Kelâm İlmi Açısından Bedâ' Anlayışı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/23 (Haziran 2011), 99-101.

⁴⁶ Bk. Güngör Aksu, "Benî Kurayza Yahudilerinin Cezalandırılması", *Siyer Araştırmaları Dergisi* /6 (Ağustos 2019), 79-98.

umut, şefaet ve ihtiyaçların giderildiği bereket kapısı olduğunu ve buradan ayrılmanın kendisi için çok zor olduğunu anlatır.

Devamında (327-346) Hz. Peygamber'in şefaatinin umarak ona künyesiyle (Ya Eba'l-Kâsım) seslenen Bûsîrî, Resulullah'ı methetme sadedinde yaklaşık 53 beyt boyunca yeminler silsilesine başlar. Yeminlerine Hz. Peygamber'e Allah tarafından bahşedilen ilme yemin ederek başlayan şair, ardından Hz. Hasan ve Hüseyin'in adlarıyla yemin ederek, ehl-i beytin sevgisinden bahseder. Kerbelâ'da yaşananları ümmetin unutamadığını, onları şehit edenlerin Hz. Peygamber'e ihanet ettiğini anlatır ve herkesten bu acıklı olay için ağlamasını ister. Kendisinin de bu acıyı unutamadığını vurgulayarak gittiği her yeri Kerbelâ olarak tasavvur ettiğini, her gününün aşure gibi olduğunu söyleyerek hüznünün arttığını anlatır. Ehl-i beyt'i övme hususunda kendisini Hassân b. Sâbit'e, mersiye hususunda ise Hansâ'ya⁴⁷ benzeten Bûsîrî, Hz. Peygamber ve Ehl-i beyt'in insanlara takva üzere tertemiz bir hayat tarzıyla önderlik ettiğini, onlara düşmanlık edenlerin ise altın ve gümüşe aldanarak kötülükle anıldığını anlatmaktadır.

347-355 arası beyitlerde sahabelerin adıyla yemin eden Bûsîrî, onların insanları Hz. Peygamber'den sonra hidayete çağırdığını ve dinin emirlerini ikame ettiklerini ifade ederek ümmete önderlik ettiklerini, ilmi neşrettiklerini ve ondan sonra hilafeti hakkıyla yüklendiklerini anlatmaktadır. 356-371 arası beyitleri kapsayan bölümde sırasıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin adlarıyla yemin etmekte onları övmektedir. Dört halifeden sonra cennetle müjdelenen diğer altı sahabe, Hz. Peygamber'in iki amcası Hz. Abbâs ve Hz. Hamza, Hz. Peygamber'in zevceleri, Hz. Fatıma ve evlatlarının adlarıyla yemin etmekte ve Hz. Peygamber'in sözlerine atıf yaparak faziletlerinden bahsetmektedir.

Bûsîrî 381-420 arasındaki beyitlerde yukarıda ettiği yeminlere cevap niteliğinde Hz. Peygamber'den şefaet dilemekte ve işlediği günahlara nedametini göstermektedir. Enbiya, evliya, âlimler ve salihlerin ancak Hz. Peygamber'in muhabbeti vesilesiyle şefaet edebildiğini vurgulayarak kendisinin de onların tutunduğu muhabbet bağına tutunarak dilekte bulunduğunu ifade etmektedir. Amelinin az olduğunu ve günahlara daldığını anlatarak Hz. Peygamber'in cömert kapısına geldiğinden bahsetmekte ve günahkâr olduğu için elindeki tek kurtuluş yolunun Hz. Peygamber'i Allah'a tevessül kılması veya dua etmesi olduğunu anlatır.

Devamında sirkeye dönüşünce necasetten arınan içki örneğini vererek, Allah'ın bağışlamasıyla günahlarının hasenata dönüşmesini umut eden Bûsîrî, Hz. Peygamber'in duasını acı suyu tatlı suya dönüştürmesine benzeterek onunla kurtuluşa ermeyi dilemektedir. İlâhi merhamete ulaşmak isteyen nefsinin kibirden uzak tutmasının elzem olduğunu ve gücü yettiğince salih amel işlemesi gerektiğini ifade eden şair, Allah'ın rızasını Hz. Peygamber muhabbeti ile talep ettiğini ifade etmektedir.

Bûsîrî 421-456 arasındaki beyitlerde fakirliğini, zayıflığını, hasretini ve hüznünü izhar edip, günahlarından dolayı karşılaşıacağı sıkıntılardan kurtulma ve yardım alma ümidiyle Hz. Peygamber'e yalvarmakta ve günahlarını açıklama yoluna gitmektedir. Allah ve Resulullah'ın muhabbetini iddia ettiğini ancak emirlerine karşı geldiğini ve fani şehvetlerden kurtulamadığını, binaenaleyh iddiasının boşa düşerek yalan konumuna geldiğini ifade etmektedir. Derin uyku ve tatlı rüyalara daldığını, bu sebeple Hz. Peygamber'i rüyasında dahi göremeyip ravzasına gelemediğini, bu haliyle kendisini "r" harfini telaffuz edemeyen peltek misali⁴⁸ "r" harfi geçen bir kelime ile karşılaştığı zaman kaçamak telaffuzlarla değişiklik

⁴⁷ Ali Şakir Ergin, "Hansâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/46-47.

⁴⁸ Şair burada "r" harfini telaffuz edemeyen Vasil b. Ata'yı kastederek tevriye yapmaktadır. Muhammed eş-Şâzeli en-Neyfer, *Ümmü'l-kurâ fi medhi Hayri'l-verâ* (Filistin: Vâhetu Âli'l-Beyt li İhyâi't-Türâsi ve'l-'ulûm, ts.), 61; Muhammed Aruçi, "Vâsil b. Ata", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/540.

yapan kişiye benzetmektedir. Bûsîrî sonlarına doğru gelirken kasidesini yazarak büyük ve kıymetli bir iş yaptığını ifade etmekte, derdini ve hüznünü açığa vurduğu bu eserin tek amacının Hz. Peygamber'i methetmek olduğunu ve bunun nihayetinde derdine deva bulmayı umut ettiğini anlatmaktadır.

Ardından kasideyi yazarken zorluk yaşamadığını, yazmaya niyetlendiği her kelimedede anlamların kendiliğinden aktığını ve harflerin adeta Hz. Peygamber'i övmek için emre amade olduğunu, methiyesinin diğer şairlerin kasidesinden daha iyi olduğunu söyleyerek eserini kumaş dokuması ile meşhur Yemenli ustalarla kıyaslayarak onların dahi bu kaside gibi mükemmel örgüler öremediğini ifade etmektedir. Ancak usta olsun acemi olsun Hz. Peygamber'e methiye yazanların eserlerinin, Hz. Peygamber'i övmek ve anlatmakta aciz oldukları için aynı olduğunu ifade etmektedir.

Kasidesinde kullandığı dil ve üslubun eşsiz olduğuna tekrar vurgu yapan Bûsîrî, Hz. Peygamber'in fesahatine atıf yapmak gayesiyle O'na "dâd harfini en iyi telaffuz eden kişi" diye seslenerek bu eserin dergâhı izzetinde kabul görmesini arzu etmektedir. Kasidesiyle Hz. Peygamber'i hakkıyla methettiğini iddia etmediğini ifade eden şair, bu eserle ümmete karşı bir üstünlük taslama niyetinin olmadığını, peygamberlerin dahi gıpta ettiği bu ümmet için böyle bir düşüncesinin olamayacağını ifade ederek, böyle düşünenlerin su-i zan içinde olduğunu söylemektedir.

Hz. Peygamber'in ahlakı ve niteliklerini denize, onu methedenleri de oradan tas ile su alan kişilere benzeterek en büyük mucizesinin onun yüce vasıflarının hakkıyla methedilmek ve anlatılmaktan aciz olunması olarak nitelemektedir. Hz. Peygamber'in fazilet ve üstünlüğünü zamana benzeterek sınırsız olduğunu ifade eden Bûsîrî, sözün sonu olduğunu ancak Hz. Peygamber'in sahip olduğu faziletlerin sonu olmadığını söylemektedir. Kasidesinde sözü çok uzatmasının sebebinin onun vasıflarının hepsini anlatma gayesi olmadığını, tek amacının bu güzel vasıfları başkalarına duyurma susuzluğu olduğunu ve kendisinin az su ile kanmadığını ifade etmektedir.

Bûsîrî kasidesini Hz. Peygamber'e ve kabir-i şerifine salât ve selam getirerek bitirmektedir. Burada tüm mahlûkatın adıyla salât ve selam getiren Bûsîrî, Hz. Peygamber'in kendisine salât ve selam ettiği gibi salât ve selam getirmekte, O'nun dışında herkesin getirdiği salât ve selamın kâfi olamayacağını ifade etmektedir. Son olarak bu kaside ile maksuduna ulaşmayı gaye ettiğini anlatan Bûsîrî, mal varlığı olmadığını bu methiyenin sadaka mesabesinde kabul görmesini umut ettiğini ifade ederek, kasidesini kullar ibadet ettiği ve kâinat var oldukça salât ve selamın daim olması temennisiyle bitirmektedir.

3. Kasîde-i Hemziyye Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kasîde-i Hemziyye üzerine çok sayıda şerh, tahmîs,⁴⁹ taştîr,⁵⁰ tercüme ve nazîre⁵¹ türü çalışmalar yapılmıştır. Bu eserlerden bazıları yayınlanmış, bazıları henüz yazma halinde mevcut, bazıları ise sadece kayıtlarda geçmektedir. Kaside ile ilgili yapılan çalışmalar, kronolojik şekilde şöyle sıralanabilir:

1. Sa'd b. Yûsuf el-Elbîrî (ö. 751/1350), *Şerhu'l-Hemziyye*. Biyografi kitaplarında hakkında bilgi bulamadığımız bu eserin Rabat'ta bir yazma nüshası olduğu nakledilmektedir.⁵²

⁴⁹ Tahmîs: Bir gazelin her beytinin önüne aynı vezinde ve anlam bütünlüğü içinde üç mısra ilâve edilerek oluşturulan beş-yedi bendlik musammatlara verilen ad. İskender Pala & Filiz Kılıç, "Musammat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/234.

⁵⁰ Taştîr: Bir gazelin her beytinin mısraları arasına aynı vezinde iki, üç, dört mısra ilâvesiyle oluşturulmuş bendlerden meydana gelen musammat. Pala & Kılıç, "Musammat", 31/234.

⁵¹ Bir edebî eserin benzeri anlamına gelmektedir. İsmail Durmuş, "Nazîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/455-456.

⁵² Abdullah Mahmud el-Habeşî, *Câmi'u's-ş-şurûh ve'l-hevâşî* (Abu Dabi: el-Mecme'u's-Sekâfî, 2004), 3/2097.

2. İbn Hişâm Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf (ö. 761/1360) *Tuhfetu's-Seniyye Şerhu'l-Hemziyye*. Kaynaklarda *Hemziyye'*ye şerh yazdığı hususunda bir bilgiye rastlamadığımız müellifin *Hemziyye'*ye şerh yazdığına dair bilgi sadece *Câmi'u's-şurûh ve'l-hevâşî* adlı eserde⁵³ geçmektedir. Burada ifade edildiğine göre eserin Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi Koleksiyonu no. 690 ve Irak Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi no. 36021'de iki adet nüshası mevcuttur. Yapılan araştırmalarda müellife ait *Hemziyye* şerhi yazma nüshalarına ve kayıtlarına ulaşılamamıştır.⁵⁴

3. Burhâneddîn İbrâhim b. Abdillâh b. Muhammed el-Kîrâtî (ö. 781/1379), Bûsîrî'nin *Hemziyyesi'*ne bir nazîre yazmıştır. Eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, no. 4880'de *el-Kasîdetü'l-Hemziyye fi medhi hayri'l-beriyye* adıyla, Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye, no. 4961/16'da *el-Kasîdetü'l-hemziyyetü'l-meksure* adı ile kayıtlıdır. Kral Suud Üniversitesi Kütüphanesi, no. 3115'te de bir nüshası bulunmaktadır. Abdalbâkî b. Ahmed *Terceme-i Kasîde-i Hemziyye'*nin girişinde, *Hemziyye'*nin emsalsiz olduğunu belirttikten sonra Kîrâtî'nin bu kasîdeye bir nazîre yazmaya çalıştığına fakat ikisi arasında Bûsîrî lehine derin bir fark bulunduğuna işaret etmiştir.⁵⁵

4. Ahmed b. Muhammed es-Sâğânî (ö. 825/1424). Klasik kaynaklarda⁵⁶ hayatı hakkında detaylı bilgi olmasına rağmen *Hemziyye'*ye şerh yazdığına dair bir bilgiye rastlamadığımız müellifin, Brockelmann'ın da eserinde bahsettiği⁵⁷ Alman Milli Kütüphanesi'nde no. 7828 kayıtlı kendisine nispet edilen bir yazma *Hemziyye* şerhi bulunmaktadır.⁵⁸

5. Şemseddîn Muhammed b. Abdilmun'im el-Cevcerî (ö. 889/1484), *Hayru'l-kırâ fi şerhi Ümmi'l-kurâ*. Eserin tahkiki Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde doktora çalışması olarak devam etmektedir.⁵⁹

6. Muhammed b. Ömer eş-Şâfiî (ö. 930/1524), *Şerhu'l-Hemziyye*.⁶⁰

7. İbnu'l-Hafîb Abdullatif b. Ali eş-Şâfiî (ö. 932/1526), *Hemziyye'*ye *Rafi'uz-Zürâ ve Hamîdu'z-Zerâ fi Tahmîsi Ümmi'l-Kurâ fi Medhi Hayri'l-Verâ* adıyla bir tahmîs yazdığı nakledilmektedir.⁶¹

8. Şemseddin Ahmed Kemalpaşazâde (ö. 940/1534), *Şerhu'l-Hemziyye*. Birçok eser veren Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi olan müellifin kaynaklarda *Hemziyye* şerhi yazdığına dair bilgi mevcut değildir. *Hemziyye* şerhi yazdığına dair tek bilgi *Câmi'u's-şurûh* adlı eserde geçmektedir.⁶² Eserde belirtildiğine göre

⁵³ Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, 3/2097.

⁵⁴ Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi Koleksiyonu no. 690'da Bedrüddîn el-Aynî'nin (ö. 855/1451) Hanefi fikhına dair *Remzü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik* adlı eseri gözükmemektedir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), "Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı" (Erişim 19 Şubat 2021). Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Esat Efendi Koleksiyonunda Kâ'b b. Zühre'nin (ö. 24/645 [?]) Bânet Süâd adıyla da bilinen Kasîde-i Bürde şerhi olarak iki kayıt bulunmuştur. (no. 2750 ve 3678) Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), "Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı" (Erişim 14 Şubat 2021). Nitekim biyografi kaynaklarında da müellifin bu eserden bahsedilmektedir. Cemâluddîn Yûsuf İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire fi müülûki Mısır ve'l-Kâhire* (Mısır: Vizâretü's-Sekâfe, 1383/1963), 11/10; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 6/163/164.

⁵⁵ Mustafa Irmak, *Kasîde-i Hemziyye ve Manzum Bir Tercümesi* (Rize: STS Yayınları, 2016), 19.

⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecme'u'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1994), 3/64; Cemâluddîn Yûsuf İbn Tağrıberdî, *el-Menhelî's-sâfi*, nşr. Muhammed Mahmud Emin (Mısır: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-âmmie li'l-Kitâb, 1984), 2/179-183; Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 2/179.

⁵⁷ Brockelmann, GAL, 5/98.

⁵⁸ Wilhelm Ahlwardt, *Die Handschriften Verzeichnisse der königlichen Bibliothek zu Berlin* (Berlin: A. Asher & Co., 1895), 7/62.

⁵⁹ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), "İlahiyat Fakülterleri Tezler Kataloğu Veri Tabanı" (Erişim 13 Nisan 2021), <http://ktp.isam.org.tr/?url=tezilh/findrecords.php>.

⁶⁰ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/253; Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, 3/2098.

⁶¹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951, 1955), 1/617.

⁶² Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, 3/2098.

Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Koleksiyonu no. 2433 ve Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu no. 1024'te müellife ait *Hemziyye* şerhi kaydı mevcuttur. Ancak yapılan araştırmalarda müellife ait *Hemziyye* şerhi kaydına rastlanmamıştır. Müellifle ilgili Süleymaniye Kütüphanesi Rağıp Paşa koleksiyonu no. 1460'ta İbnü'l-Fârız'ın *Kasîde-i Hamriyye* şerhi kaydı vardır.⁶³ Ayrıca müellifin *Kasîde-i Bürde Tercümesi* adlı bir eseri vardır.⁶⁴ Müellifin meşhur olması da göz önüne alındığında yukarıda bahsettiğimiz *Hemziyye* şerhi yazdığına dair tek kayıttın hatalı olması mümkündür.

9. Burhanuddîn İbrahim Edirnevî (ö. 970/1563) *Hemziyye'ye ed-Dürretü'l-Behiyye fi Tahmîsi'l-Hemziyyeti'l-Memduhi bihâ Hayri'l-Beriyye* adıyla bir tahmîs yazdığı nakledilmektedir.⁶⁵

10. Şihâbeddîn İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), *el-Minehu'l-Mekkiyye fi şerhi'l-Hemziyye*. Kasidenin en meşhur şerhi olan eser, Ahmed Câsim Muhammed ve Cum'a Mekkî tarafından tahkîk edilerek *el-Minehu'l-Mekkiyye (Efdalü'l-kırâ li-kurrâi Ümmi'l-kurâ)* adıyla basılmıştır. (Dâru'l-Minhâc, 2005).

11. Şihâbeddîn Ahmed b. Abdilhak es-Sünbâtî (ö. 995/1586?), *Şerhu'l-Hemziyye fi medhi hayri'l-beriyye*. Şerhin Türkiye'de tespit edilen beş nüshası görünmektedir. Bu nüshalar Süleymaniye Kütüphanesi; Bağdatlı Vehbi Bölümü, no. 1534 ve 2146, Dârülmesnevî Bölümü, no. 445, Fatih Bölümü, no. 3983 ve Laleli Bölümü, no. 1868'de kayıtlıdır.

12. Şeyh Muhammed b. Ebi'l-vefâ el-Halvetî, *Nihâyetü'l-ümmiyye fi şerhi'l-Hemziyye*. Kaynaklarda eserin 996 (1587)'de tamamlandığı ifade edilmektedir.⁶⁶

13. Şeyh Ahmed b. Yûsuf İbnu'l-Ukaytî (ö. 1001/1592-93), *en-Nuhbetü's-seniyye fi şerhi'l-Kasîdeti'l-Hemziyye*.⁶⁷

14. Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn el-Halebî (ö. 1044/1635) *es-Sîretü'l-Halebiyye*. Derleme siyer türü olan ve İslâm dünyasında büyük ilgi gören eser, müstakil olarak *Hemziyye* üzerine yazılmamış olsa da *Bürde* ile beraber Bûsîrî'nin *Hemziyye*'sinden eklemeler yapıldığı nakledilmektedir.⁶⁸

15. Muhammed Ali b. Muhammed 'Allân b. İbrâhîm el-Mekkî eş-Şâfiî (ö. 1057/1647), *el-Minehu'l-Ahmediyye bi takrîbi me'âni'l-Hemziyye*.⁶⁹

16. Idarus b. Osman, 1062 (1652)'de *Kasîde-i Hemziyye*'yi Arap alfabesiyle Sevâhilî diline tercüme etmiştir. Bu çeviri, Sevâhilî diline dair en eski yazılı belge olarak da kabul edilmektedir.⁷⁰

17. el-Kâdî Şemseddîn Ahmed b. Nâsır b. el-Yemenî (ö. 1117/1705). *Hemziyye*'ye bir nazîre yazmıştır.⁷¹

18. Muhammed b. Ziyad el-Vaddâhî eş-Şer'ebî (ö. 1135/1722), *Şerhu'l-Hemziyye*.⁷²

⁶³ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), "Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı" (Erişim 15 Şubat 2021).

⁶⁴ İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002) 25/245-247.

⁶⁵ Muhammed Sadık Muhammed, *Divânu't-tahmîs* (Londra: el-Merkezü'l-Hüseynî li'd-Dirâsât, 2013), 1/87.

⁶⁶ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 3/467.

⁶⁷ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/151.

⁶⁸ Cevat İzgi, "Halebî, Nüreddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/233.

⁶⁹ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/283.

⁷⁰ Hatice Uğur, "Sevâhilî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/580.

⁷¹ Muhammed b. Yahya el-Yemenî, *el-Mülhak Bedru't-tâli bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/46-47.

⁷² Hayrüddîn Ziriklî, *el-A'lâm kâmusü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-'Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 2002), 6/131.

19. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahmân b. Zekrî (Zekeriyyâ) el-Fâsî (ö. 1144/1731) *Şerhu'l-Hemziyye*. Eser 1330/1911 yılında Fas'ta basılmıştır.⁷³

20. Ahmed b. Abdilvehhâb el-Gassânî (ö. 1146/1733), *Şerhu'l Kasîdeti'l-Hemziyye fi'l-medâihi'n-Nebeviyye*.⁷⁴

21. Ahmed b. Muhammed b. Abbâs es-Sümüllâlî (ö. 1152/1739), *Şerhu'l-Hemziyye*.⁷⁵

22. Ebu'l-Fadl b. Muhammed el-Mâlikî el-Mişdâlî (ö. 1161/1748), *Şerhu'l-Hemziyye*.⁷⁶

23. Mustafa el-Bekrî ed-Dimeşkî (ö. 1162/1749), *Lemhu'l-Harâdeti'l-izziiyye fi Şerhi'l-Kasideti'l-Hemziyye*.⁷⁷

24. Muhammed b. Abdirrahmân el-Herevî (ö. 1163/1749). *Şerhu Hemziyyeti'l-Bûsirî*.⁷⁸

25. Esad b. Muhammed b. İsmail (ö. 1166/1753). *Hemziyye'ye tahmîs ve şerh yazdığı nakledilmektedir*.⁷⁹

26. Uryânî Osman Efendi (ö. 1168/1755), *Zübdetü'l-Kırâ fi Ümmi'l-Kurâ* adında *Hemziyye'ye* bir şerh yazmıştır. ⁸⁰ Eserin biri 332 varak, diğeri de 151 varak olmak üzere iki adet yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa Bölümü, no. 000909'da *Zübdetü'l-Kırâ fi Ümmi'l-Kurâ* adıyla kayıtlıdır.⁸¹

27. Kâsım b. Muhammed el-Halebî el-Hanefî (ö. 1169/1756), *el-Uyûnü'l-fahriyye fi şerhi'l-Hemziyye* adında bir şerh yazmıştır.⁸²

28. Hasan b. Ali b. Mansûr el-Fevî (ö. 1176/1763), *Keşfu'r-rümûzi'l-hafiiyye bi şerhi Kasîdeti'l-Hemziyye*.⁸³

29. Abdurrahman b. Muhammed eş-Şâfiî (ö. 1178/1765), *Bed'u'l-Me'ârifî'l-Ebheriyye fi Şerhi'l-Hemziyye*. Müellif daha sonra bu şerhini *el-Cevâhiru'l-enfesiiyye fi şerhi'l-Hemziyye (er-Riyâdu'z-zehiyye fi şerhi'l-Hemziyye)* adıyla ihtisar etmiştir.⁸⁴

30. Veliyyüddîn Abdurrahim ed-Dihlevî (ö. 1179/1766), *Şerhu'l-Hemziyye*.⁸⁵

31. Abdalbâkî b. Ahmed. *Terceme-i Kasîde-i Hemziyye*. Kasidenin bilinen tek manzum Türkçe tercümesidir. Eser Mustafa Irmak tarafından neşredilmiştir. (Kasîde-i Hemziyye ve Manzum Bir Tercümesi, Rize: STS Yayınları, 2016)

32. Ahmed b. Abdulfettah el-Ezherî (ö. 1181/1767), *Hemziyye'ye şerh yazdığı nakledilir*.⁸⁶

⁷³ Ahmet Kavas, "İbn Zekrî el-Fâsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/459.

⁷⁴ İsmâil Paşa, *Hediiyetü'l-ârifin*, 1/171; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 1/307.

⁷⁵ Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, 3/2100.

⁷⁶ Brockelmann, GAL, 5/99. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu no. 003670 bir adet yazma nüsha mevcuttur.

⁷⁷ Murâdî, Muhammed Halîl, *Silkü'd-dürer fi a'yânî'l-karnî's-sânî aşer* (Beirut: Dâru İbn Hazm, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988), 4/190-195; İsmâil Paşa, *Hediiyetü'l-ârifin*, 2/446-450. Bazı kaynaklarda eserin adı *el-Lem'u'l-Ferîdeti'l-izziiyye fi Şerhi'l-Kasideti'l-Hemziyye*. Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, 3/2100.

⁷⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/197-198.

⁷⁹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 2/247.

⁸⁰ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 3/160; İlyas Çelebi, "Uryânî Osman Efendi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), EK-2/632-633.

⁸¹ Her iki nüsha tek demirbaş numarası ile kayıt edilmiştir. Bk. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), "Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı" (Erişim 4 Haziran 2021).

⁸² Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/11; Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi zeyl 'alâ Keşfi'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 2/134.

⁸³ İsmâil Paşa, *Hediiyetü'l-ârifin*, 1/299.

⁸⁴ Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, 3/2100.

⁸⁵ Brockelmann, GAL, 5/100.

⁸⁶ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/152.

33. Ataullah b. Ahmed el-Mısırî (ö. 1186/1772), *Şerhu'l-Hemziyye*.⁸⁷
34. Abdulkâdir b. Muhammed el-Mağribî (ö. 1187/1773), *Şerhu'l-Hemziyye*.⁸⁸
35. Muhammed b. Ahmed el-Hudaykî (ö. 1189/1875), *Menhelu'z-zammiyye fi Şerhî'l-Hemziyye*.⁸⁹ Eser 2007 yılında İbrahim et-Tâmîrî tarafından tahkik edilmiştir.⁹⁰
36. Ali b. Ahmed el-'Adevî (ö. 1189/1875), *Takrîrun 'alâ Ummi'l-Kurâ fi Medhi hayri'l-Verâ*.⁹¹
37. Abdullâh b. Ebî Sa'îd Muhammed b. Mustafa el-Hanefî (ö. 1192/1778), *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hemziyye fi medhi hayri'l-beriyeye*.⁹²
38. Muhammed Haccî (ö. 1194/1879), *Şerhu'l-Hemziyye*.⁹³
39. Muhammed Ahmed es-Selvî (ö. 1194/1879), *el-Fevâidü'z-Zekiyye ve'd-Düreru'l-Behiyye 'ala elfâzi'l-Hemziyye*.⁹⁴
40. Muhammed b. Mustafa el-Gazzî (ö. 1196/1782), *el-'Ukûdü'l-bekriyye fi halli'l-Kasîdeti'l-Hemziyye*.⁹⁵
41. Ali el-Vehbî el-Mevsilî (ö. 1202/1788), *Hemziyye'ye el-Futûhâtü'l-Vehbiyye fi Tahmîsi'l-Hemziyye* adıyla bir tahmîs yazdığı nakledilmektedir.⁹⁶
42. Muhammed Emin el-'Umerî (ö. 1203/1788). *Kasîde-i Hemziyye'ye Tahmîsu'l-Munîfli'l-Hemziyyeti'ş-Şerîfe* adıyla bir tahmîs yazdığı nakledilmektedir.⁹⁷ Eser Sudan'da basılmıştır. (Dâru's-Sûdâniyye li'l-Kütüb, 1998).
43. Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî (ö. 1204/1790), *el-Fütûhâtü'l-Ahmediyye bi'l-minehi'l-Muhammediyye*. İbn Hacer'in *Hemziyye'ye* yazdığı şerhin çok uzun olduğu gerekçesiyle kaleme alınmıştır. Eser 1303'te Mısır'da basılmıştır.⁹⁸
44. Ali el-Minşilî (ö. 1211/1769), *Şerhu'l-Hemziyye li'l-Bûsîrî*.⁹⁹
45. Ali Harâzîm İbn'l-Arabî Barâde (ö. 1214/1799) *el-İrşadatu'r-Rabbâniyye bi'l-Futuhâtü'l-Ahmediyye*. Eser iki defa basılmıştır. (Mısır: Matbaatu's-Sa'ade, 1347/1927; Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 2016)
46. Şeyh Muhammed b. Ahmed Bennîs (ö. 1214/1800), *Levâmi'u envâri'l-kevebi'd-dürrî fi şerhi Hemziyyeti'l-Bûsîrî*. Müellifin 1200'de (1785-86) tamamladığı nakledilen şerhte birçok yerde İbn Hacer'den

⁸⁷ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 6/283-284; Habeşi, *Câmi'u'ş-şurûh*, 3/2101.

⁸⁸ Zirikî, *el-A'lâm*, 4/44.

⁸⁹ Muhammed Abdulhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1982), 1/352; Zirikî, *el-A'lâm*, 6/15; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 8/280.

⁹⁰ Dominik Doğu Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, (Erişim 1 Kasım 2020).

⁹¹ Habeşi, *Câmi'u'ş-şurûh*, 3/2101.

⁹² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2009), 1/298; İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/485.

⁹³ Abdüsselâm b. Abdülkadir İbn Süde, *İthâfü'l-mütâli bi-vefeyâti a'lâmi'l-karnî's-sâlis aşer ve'r-râbi* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1997), 49.

⁹⁴ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 7/29-30; Habeşi, *Câmi'u'ş-şurûh*, 3/2101.

⁹⁵ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/14; İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, 2/112.

⁹⁶ Muhammed Sadık, *Divânu't-tahmîs*, 1/88; Ali Rıza Karabulut & Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü't-Târîhi't-Türâsi'l-İslâmî fi Mektebatü'l-âlem* (Kayseri: Dâru'l-Akabe, 2001), 3/2088.

⁹⁷ İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 2/349; Muhammed Demîka, *Mu'cemu a'lâmi Şu'ârâi'l-Medhi'n-Nebevi*, 334.

⁹⁸ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 4/271.

⁹⁹ Zirikî, *el-A'lâm*, 4/293.

alıntılar yaptığı görülmektedir. 1330/1912 yılında Mısır: Matbaatu'l-Cemâliyye baskısına ulaştığımız eserin birçok defa basıldığı nakledilmektedir.¹⁰⁰

47. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn Acîbe el-Hüseynî (ö. 1224/1809), *el-Envâru'l-Kudsiyye fi Şerhi Kasîdeti'l-Hemziyyeti li'l-Bûsîrî*. Eser 2013 yılında basılmıştır. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013)

48. Sa'dî el-Mevsîlî (ö. 1229/1790), *Hemziyye'ye el-Ceøheru'l-Munaddad fi Tahmîsi'l-Hemziyye* adıyla bir tahmîs yazdığı nakledilmektedir.¹⁰¹

49. Abdulkadir b. Abdillatif er-Râfiû (ö. 1230/1815), *Hemziyye'ye Neylü'l-Murâd fi Taştîri'l-Hemziyye* adıyla bir taştîr yazmıştır.¹⁰² Eser hicri 1323 (1905) yılında basılmıştır. (Mısır: Mektebetu't-Tevfik)

50. İbrahim b. Yûsuf el-İskenderânî (ö. 1232/1816), *Şerhu'l-Hemziyyeti'l-Bûsîriyye*.¹⁰³

51. Ahmed b. Muhammed el-Halvetî es-Sâvî (ö. 1241/1825), *el-Ferâidü's-seniyye Şerhu'l-Hemziyye*.¹⁰⁴

52. Muhammed Bello (ö. 1253/1837) *Bürde* ile *Hemziyye'ye* yaptığı tahmîslerin meşhur olduğu nakledilmektedir.¹⁰⁵

53. Muhammed Ma'rûf b. Mustafâ el-Berzençî (ö. 1254/1838) *Tahmîsü'l-Kasîdeti'l-Hemziyye*.¹⁰⁶

54. Şeyh Halîl Molla Hüseyin es-Siirdî (ö. 1259/1843), *Şerhu'l-Hemziyye*.¹⁰⁷

55. Salih b. Dervîş et-Temîmî (ö. 1261/1845), *Hemziyye'ye et-Tahmîsu'l-Muhkemu't-Tesîs ala'l-Kasîdeti'l-Hemziyye ve'l-Harîdeti zâtî'l-Meziyye* adıyla bir tahmîs yazdığı nakledilmektedir.¹⁰⁸

56. el-Hâdî b. Muhammed el-Benânî (ö. 1264/1848), *Hemziyye* üzerine tamamlanmamış bir şerh yazdığı nakledilmektedir.¹⁰⁹

57. el-Hâc ed-Dâvûdî Ebî Muhammed et-Tilmisânî el-Fâsî (ö. 1271/1855), *Şerhu'l-Hemziyye*.¹¹⁰

58. Abdalbâkî b. Süleyman el-Fârûkî (ö. 1278/1861), *Tahmîsü'l-Hemziyyeti'l-Bûsîrî*. Eser 1303 ve 1309 yıllarında Kâhire'de basılmıştır.¹¹¹

59. Muhammed b. Kasım el-Kundûsî (ö. 1278/1861), *Hemziyye'ye* bir şerh yazdığı nakledilmektedir.¹¹²

60. Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi (ö. 1294/1877-78), *Kasîde-i Hemziyye Tahmîsi*.¹¹³

61. Hüseyin Ali Mahfuz el-Mehdî b. Talib (ö. 1294/1877). *Hemziyye* şerhi olduğu nakledilir.¹¹⁴

¹⁰⁰ Abdulkebîr el-Meczûb el-Fâsî, *Mevsû'etu a'lâmi'l-Mağrib* (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2008), 7/2467; Muhammed b. Hasan el-Hecevî, *el-Fikru's-sâmî fi târîhi'l-fikhi'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 2/351; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 8/240.

¹⁰¹ Muhammed Sadık, *Divânu't-tahmîs*, 1/88.

¹⁰² Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/40.

¹⁰³ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/41.

¹⁰⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/246.

¹⁰⁵ Ahmet Kavas, "Muhammed Bello", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/513.

¹⁰⁶ Ali Benli, "Nûdehî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2019), EK-2, 359-360.

¹⁰⁷ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/357.

¹⁰⁸ Muhammed Sadık, *Divânu't-tahmîs*, 1/88.

¹⁰⁹ İbn Süde, *İthâfü'l-mütâli*; 189.

¹¹⁰ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 9/138.

¹¹¹ Halit Zevalsiz, "Fârûkî, Abdalbâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/178.

¹¹² İbn Süde, *İthâfü'l-mütâli*; 223.

¹¹³ Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/58; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 12/276-277.

¹¹⁴ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 13/28-29.

62. İbn Sa'îd Abdulğani ed-Dehlevî (ö. 1296/1879), *Hemziyye'ye Rafî'u'z-Zürâ fi Tahmîsi Ümmi'l-Kurâ fi Medhi Hayri'l-Verâ* adıyla bir tahmîs yazdığı nakledilmektedir.¹¹⁵
63. Muhammed b. el-Medenî (ö. 1302/1885), *Şerhu'l-Hemziyye*.¹¹⁶
64. Mahmûd Neşşâbe (ö. 1308/1890), *Hâşiye 'ale'l-Hemziyye*.¹¹⁷
65. Abdulkâdir b. Saîd b. Abdulkâdir er-Râfiî el-Fârûkî et-Trablûsî, *Neylü'l-murâd fi taştîri'l-Hemziyye ve Bânet Su'âd*. Eser Mısır'da 1315/1897'de basılmıştır.¹¹⁸
66. Ali b. Muhammed es-Sûsî (ö. 1311/1893), *Şerhu'l-Hemziyye*.¹¹⁹
67. Abdurrahman b. Abbâs el-Mağribî el-İrâkî (ö. 1314/1896). Bûsîrî'nin *Hemziyye' sine Hemziyyeti'l-İrâkî* adıyla bir nazîre yazmıştır.¹²⁰
68. Abbas ez-Zîverî (ö. 1315/1897). *Hemziyye'ye bir tahmîs yazdığı nakledilmektedir*.¹²¹
69. Ahmed b. Muhammed eş-Şarkâvî, *Havâşî 'ale'l-Hemziyye*. Müellifin bu eseri 1318/1900 yılında tamamladığı ve bir nüshasının Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye'de kayıtlı olduğu ifade edilmektedir.¹²²
70. Ahmed b. Talib İbn Sûde (ö. 1321/1903). *Şerhu'l-Hemziyye*.¹²³
71. Ahmed b. Muhtâr et-Tendeğî (ö. 1324/1906). *Şerhu Hemziyyeti'l-Bûsîrî*.¹²⁴
72. Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed Dinye (ö. 1324/1906). *Şerhu Hemziyyeti'l-Bûsîrî*.¹²⁵
73. Ali b. Abdilkadir İbn Sûde (ö. 1333/1915), *Şerhu'l-Hemziyye*.¹²⁶
74. Bereketzâde İsmail Hakkı (ö. 1918), *el-Menâkibü's-seniyye 'alâ metni'l-Hemziyye*. Hz. Peygamber'e daha fazla yakınlaşmaya vesile olması niyetiyle kaleme alınan Türkçe bir tercüme ve şerhtir.¹²⁷ Sırat-ı Müstakim dergisi 51-85 arası sayıların bir kısmında on beş makale halinde neşredilmiştir. Son makale Hz. Peygamber'in sütanneye verildiği dönemi anlatan 43. beyitte kaldığı için şerh kasidenin çok kısa bir bölümünü kapsamaktadır.
75. Ahmed b. Cafer el-Kettânî (ö. 1340/1922), *el-Füyûzâtü'l-ilâhiyye fi şerhi'l-Hemziyye*.¹²⁸
76. Muhammed Fethî en-Nazîfî, *Şerhu'l-Hemziyye*. Eser 1340/1921 yılında Kâhire'de *Mecmû'atü'ş-şürûh* içerisinde basılmıştır.¹²⁹ Müellifin ayrıca kasideye *el-'Atfetü'l-kenziyye* isimli bir tahmîsi olup bu eser de 1346/1927 yılında Kâhire'de basılmıştır.¹³⁰

¹¹⁵ Muhammed Sadık, *Divânu't-tahmîs*, 1/88-89.

¹¹⁶ Abbâs el-Cerârî, *el-Edebu'l-Mağribî min hilâli zevâhirihî ve kadayâhu* (Rabat: Mektebetu'l-Me'ârif, 1982), 1/151.

¹¹⁷ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 7/197.

¹¹⁸ Kaya, "el-Kasîdetü'l-Hemziyye", 24/570.

¹¹⁹ Muhammed Muhtâr es-Sûsî, *Sûsü'l-âlîme* (Fas: Matbaatu'l-Muhammediyye, 1960), 202.

¹²⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/309.

¹²¹ Muhsin el-Emin, *A'yânu'ş-Şîa* (Beyrut: Daru't-Teâruf li'l-Matbuât, 1983), 7/418.

¹²² Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 2/127.

¹²³ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 1/255.

¹²⁴ Habeşî, *Câmi'u'ş-şürûh*, 3/2104.

¹²⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/261.

¹²⁶ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 4/301.

¹²⁷ İsmail Hakkı Bereketzâde, *el-Menâkibü's-seniyye*, Sırat-ı Müstakîm, 2/51 (1909), 387-389.

¹²⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/108.

¹²⁹ Kaya, "el-Kasîdetü'l-Hemziyye", 24/570.

¹³⁰ Kaya, "el-Kasîdetü'l-Hemziyye", 24/570.

77. Vildan Fâik Efendi (ö. 1344/1925), *Şerh-i Kasîde-i Hemziyye*. Kasidenin eksik bir Türkçe şerhidir.¹³¹ Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, no. 106'da kayıtlıdır.

78. Abdülvehhâb el-Hatîb (ö. 1346/1927), *el-Minehu'l-Vehbiyye fî Tahmîsi'l-Kasîdeti'l-Hemziyyeti'l-Bûsîriyye*.¹³²

79. Abdülvehhâb en-Nekşebendî (ö. 1347/1927), *Hemziyye'ye el-Minehu'l-Vehbiyye fî Tahmîsi'l-Hemziyyeti'l-Bûsîriyye* adıyla tahmîs yazdığı nakledilmektedir.¹³³

80. Muhammed b. Reşid b. Muhammed b. İdrîs el-Hüseynî el-İrâkî (ö. 1348/1929), *Şerhu'l-Hemziyye li'l-Bûsîrî*.¹³⁴

81. Ahmed Şevkî (ö. 1350/1932), *el-Hemziyyetü'n-nebeviyye*. Bûsîrî'nin *Hemziyyesi'*ne yazılmış bir nazîredir.¹³⁵

82. Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî (ö. 1350/1932). Bûsîrî'nin *Hemziyyesi'*ne *Taybetü'l-Çarrâ fî Medhi Seyyidi'l-Enbiyâ* isimli bir nazîre yazmıştır. Beyrut hukuk mahkemesinde uzun süre başkadılık yapan ve sûfi kimliğiyle bilinen müellif¹³⁶ eserinin girişinde Bûsîrî'nin *Hemziyye'*si ile aynı vezinde bir kaside yazdığını, önce yazılanın daha faziletli olduğunu ve Bûsîrî'nin hoca kendisinin de talebe konumunda olduğunu ifade etmektedir. Devamında kendi yazdığı kasidenin daha düzenli ve içerdiği siyer bilgileri ile Bûsîrî'nin *Hemziyye'*sinden daha kapsamlı olduğunu söylemektedir. Eser 1314/1896 yılında basılmıştır. (Beyrut: Matbaatu'l-Edebiyye)

83. İbrâhim b. Sâlih et-Tazvâltî (ö. 1353/1934), *Şerhu'l-Hemziyye*.¹³⁷

84. Ebû Hâmid (Ebû Abdillâh) Muhammed el-Mekkî b. Muhammed b. Alî el-Betâvirî eş-Şirşâlî (ö. 1355/1936), *Lemehâtu'l Meziyye min Nefahâti'l Hemziyye*.¹³⁸

85. Ebû Bekir b. Abdi'l-Hâdî eş-Şentûfî (ö. 1355/1936), *el-Büstânu'l-Fesîh bi Şerhi Hemziyyeti'l-Medîh*. Eserin yazma nüshası Fas Milli Kütüphanesi no. 445'te mevcuttur.¹³⁹

86. Ahmed er-Rabâti (ö. 1362/1943), *Şerhu'l-Hemziyye*.¹⁴⁰

87. Muhammed Fethâ b. Abdilvahid en-Nazîfî (ö. 1366/1947), *Utrûzetu'l-İbrîziyye. Kasîde-i Hemziyye* üzerine ta'lik çalışması olan eser, 1347/1927 yılında Ali Harâzîm İbn'l-Arabî Barâde'nin *el-İrşâdâtu'r-Rabbâniyye bi'l-Futuhâti'l-Ahmediyye* eseriyle beraber basılmıştır. (Mısır: Matbaatu's-Sa'ade, 1347/1927)

88. Ebu'l-Feth Muhammed es-Sûsî (ö. 1369/1950), *Şerhu'l-Hemziyye*.¹⁴¹

89. Muhammed b. Rıdvan (ö. 1380/1961), *er-Ravdatu'n-Nediyye fî Şerhi'l-Hemziyye*.¹⁴²

¹³¹ Arzu Güldöşüren, "Vildan Fâik Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/109.

¹³² Selmân Hâdî Al-i Ta'ma, *'Aşairu Kerbela ve eseruhâ* (Beyrut: Dâru'l-Mehecce'ti'l-Baydâ, 1998), 96.

¹³³ Muhammed Sadık, *Divânu't-tahmîs*, 1/86.

¹³⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/125; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 9/312.

¹³⁵ Ramazan Şeşen, "Ahmed Şevkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/137.

¹³⁶ Mehmet Sait Özervarlı, "Nebhânî, Yûsuf b. İsmâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/471-472.

¹³⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/44.

¹³⁸ Abbâs el-Cerârî, *el-Edebu'l-Mağribî*, 1/151; Ali Bulut, "Betâvirî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), EK-1/191-192.

¹³⁹ Fas Milli Kütüphanesi, "Yazma Eserler Bölümü", no. 445 (Erişim 12 Şubat 2021).

¹⁴⁰ Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, 3/2104.

¹⁴¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/24.

¹⁴² Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, 3/2104.

90. Osman Reşer (ö. 1391/1972). Sonradan İslâm'ı seçen Alman bir şarkiyatçı olan Reşer, *Kasîde-i Hemziyye'*yi Almanca'ya çevirmiştir.¹⁴³

91. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer (ö. 1416/1997). *Ümmü'l-kurâ fi medhi Hayri'l-verâ* adıyla *Kasîde-i Hemziyye'*ye ta'lik yazmıştır. Kitabın giriş bölümünde Bûsîrî ve müellif hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Eserde beyitlerin anlamlarını muhtasar bir şekilde aktaran müellif, detaylı açıklamalar yapmamıştır. Eser, Filistin'de Vâhetu Âli'l-Beyt li İhyâi't-Türâsî ve'l-'ulûm tarafından basılmıştır.

92. Muhammed b. Ömer ed-Değûğî el-Cerârî, *Hemziyye* üzerine tamamlanmamış bir şerh yazdığı nakledilmektedir.¹⁴⁴

93. Şehâbuddîn Ahmed Hâlidî, *Hemziyye'*ye tahmîs yazdığı nakledilmektedir.¹⁴⁵

94. Muhammed Emin b. Hayrillah el-Mevsilî, *Hemziyye'*ye tahmîs yazdığı nakledilmektedir.¹⁴⁶

95. İbn Abdissamed et-Tahtâvî, *Hemziyye'*ye *Tahmîsu'l-Hemziyye fi Medhi Hayri'l-Beriyye* adıyla tahmîs yazdığı nakledilmektedir.¹⁴⁷

96. Hamdûn es-Selmî, *Hemziyye'*ye tahmîs yazdığı nakledilmektedir.¹⁴⁸

97. Muhammed b. Abdullâh el-Mağribî et-Timurtâşî, *Şerhu'l-Hemziyye*.¹⁴⁹

3.1. Hemziyye Üzerine Son Dönemde Yapılan Türkçe Çalışmalar

Türkiye'de peygamber medihleri ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımız zaman bu çalışmaların ekseriyetle Bûsîrî'nin hayatı ve *Kasîde-i Bürde* etrafında şekillendiği görülmektedir.¹⁵⁰ *Hemziyye* ile ilgili çok az çalışma yapılmıştır. *Kasîde-i Hemziyye* ile ilgili Türkiye'de tespit edebildiğimiz çalışmalar şunlardır:

1. Mahmut Kaya. Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde "el-Kasîdetü'l-Hemziyye" maddesini yazmıştır.

2. Mustafa Irmak, *Kasîde-i Hemziyye ve Manzum Bir Tercümesi*. Abdî mahlasını kullanan Abdalbâkî b. Ahmed'in *Kasîde-i Hemziyye'*nin manzum bir Türkçe çevirisi olarak 2016 yılında yayınlanmıştır. Yazar eserinde Bûsîrî ve Abdalbâkî b. Ahmed'in hayatı, *Kasîde-i Hemziyye'*nin muhtevası ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermiştir. Eseri üç yazma nüsha üzerinden kaleme alan yazar, eserde anlatılan olayları daha anlaşılır kılma adına manzum çeviri bölümünün dipnotlarında sözlük ve kaynak bilgileri vermiş, ayrıca açtığı müstakil bir bölümle Abdalbâkî b. Ahmed'in tercümesini değerlendirmiştir. (Rize: STS Yayınları, 2016)

3. Kenan Demirayak, *el-Bûsîrî el-Kasîdetü'l-hemziyye ve Manzum Bir Türkçe Çevirisi*. Bu çalışma da şair Abdalbâkî b. Ahmed'in *Kasîde-i Hemziyye'*nin manzum bir Türkçe çevirisi hakkında kaleme alınmıştır. 2020 yılında yayınlanan eserde yazar Abdalbâkî b. Ahmed ile Bûsîrî'nin hayatı, *Kasîde-i Hemziyye'*nin özellikleri, üzerine yapılan çalışmalar, peygamber medihleri, bedîyyât, mevlid ve tevessül şiipleri hakkında genel bir bilgi vermiştir. (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2020)

¹⁴³ Sedat Şensoy, "Reşer, Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/10-11.

¹⁴⁴ Muhtâr es-Sûsî, *Sûsü'l-âlîme*, 199.

¹⁴⁵ Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ tesânîfi's-Şî'a* (Beirut: Dâru'l-Advâ, 1983), 4/14.

¹⁴⁶ İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ûrifîn*, 2/349.

¹⁴⁷ Muhammed Sadık, *Divânu't-tahmîs*, 1/86.

¹⁴⁸ Muhammed Sadık, *Divânu't-tahmîs*, 1/85.

¹⁴⁹ İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, 2/233.

¹⁵⁰ *Kasîde-i Bürde* hakkında yapılan çalışmalara ilgili geniş bilgi için bk. Yusuf İbrahim Yücel, *Arap edebiyatında nebevi medihler bağlamında Ömer Harpûti'nin Kasîde-i Bürde Şerhi* (Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 6-8.

4. Zekeriya Civelekoğlu, *Bereketzâde İsmail Hakkı ve Kasîde-i Hemziyye'yi Şerh Yöntemi*. Son dönem Osmanlı âlimlerinden Bereketzâde İsmail Hakkı Efendi (ö. 1268/1852) tarafından yapılan ve *el-Menâkıbu's-Seniyye 'alâ Metni'l-Hemziyye* adıyla 1908-1925 yılları arasında 'Sırat-ı Müstakim' dergisinin 51. ve 85. sayıları arasında, on beş makale şeklinde yayınlanan eserdir. 1. ve 43. beyitleri arasını Osmanlı Türkçesi ile şerh etmiştir. Yüksek lisans dönemi seminer çalışması olarak hazırlanan çalışmada, Bereketzâde'nin şerh yöntemi incelenmiştir.

5. Sare Şeyma Öztürk, Şihabuddîn Ahmed b. Abdilhak es-Sünbâtî'nin *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hemziyye fi'l-Medâihi'n-Nebeviyye Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*. Yüksek Lisans çalışması olarak Trabzon Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı'nda Doç. Dr. Murat Sula'nun danışmanlığında devam etmektedir.¹⁵¹

3.2. Hemziyye Üzerine Son Dönemde Yapılan Arapça Çalışmalar

Arap dünyasında Bûsîrî'nin eserleri üzerine yapılan çalışmalar da daha çok *Kasîde-i Bürde* üzerinde yoğunlaşmıştır. Aşağıda *Kasîde-i Hemziyye*'ye dair tespit edilen çalışmalar zikredilecektir:

1. Muhaymir Salih Musa Yahya, *el-Medâihu'n-Nebeviyye Beyne's-Sarsârî ve'l-Bûsîrî*. 1979 yılında Kâhîre Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanan çalışmada yazar iki şairden kısaca bahsettikten sonra, peygamber medihlerine dair yazdıkları kasideleri incelemekte ve mukayese etmektedir. Çalışma, 1986 yılında basılmıştır. (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl)

2. Yusuf el-Kettânî, *Edebü'l-Medih min hilâl eş-Şukrâtisiyye ve'l-Bürde ve'l-Hemziyye*. Da'vetü'l-Hakk İslâmî Araştırmalar Dergisi, 322 (Ekim 1996). Yazar çalışmasında eş-Şukrâtîsi olarak bilinen Abdullah b. Yahya et-Tevzerî'nin (ö. 466/1074) peygamber medhi konulu *Lâmiyye*'si ile Bûsîrî'nin *Bürde* ve *Hemziyye*'sini incelemektedir. Bûsîrî'nin eserlerinde büyük oranda Tevzerî'den etkilendiğini iddia eden Kettânî, ancak Bûsîrî'nin şöhreti sebebiyle Tevzerî'nin pek tanınmadığını ifade etmektedir.

3. Ahlâm Hîdûsî, *el-Binyetü'l-Îkâ'iyye fi'l-Hemziyyeti'n-Nebeviyye*. 2017 yılında yüksek lisans tezi olarak 8 Mayıs 1945 Guelma Üniveristesesi, Dil-Edebiyat Fakültesi, Arap Dili bölümünde hazırlanan çalışma, Ahmed Şevkî'nin¹⁵² Bûsîrî'nin *Hemziyye*'sine nazîre olarak yazdığı *el-Hemziyyetü'n-Nebeviyye* eseri ile ilgilidir. Çalışmada kasidenin telifinin arka planı, terkihi, anlamı okuyucuya aktarma biçimi ve alana etkileri hakkında bilgi verilmektedir.

4. Linda Buziba, *Şi'ru'l-Midhe beyne Bürdeti ve Hemzeti'l-Bûsîrî ve Ahmed Şevkî er-Ru'yetu'l-Fenniyye*. (Doktora Tezi) Cezayir Tebessa Üniversitesi Arap Dili Bölümü. Yazar çalışmada öncelikle her iki şair hakkında bilgi vermektedir. Ardından Bûsîrî'nin *Bürde* ve *Hemziyye*'si ile Ahmed Şevkî'nin *Nehcu'l Bürde* ve *el-Hemziyyetü'n-Nebeviyye* adlı nazîreleri arasında mukayese yapmakta, eserlerin ortaya çıktığı şartları irdelemekte ve edebî yönden tahlil etmektedir.

5. Miftâh es-Selâm, *Mahtûtâtü'l-Hemziyyeti'l-Bûsîrî*. 2020 yılında Endonezya Sunan Gunung Djati İslâmî Devlet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili Bölümü'nde bitirme tezi olarak hazırlanan çalışma, Endonezya'da mevcut olan *Hemziyye* baskılarının tashihi amacıyla yapılmıştır. Yazarın aktardığına göre çalışmanın sonucunda Endonezya'da tahkik edilen baskıda 513 yazım hatası tespit edilmiştir.

¹⁵¹ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), "İlâhiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu Veri Tabanı" (Erişim 18 Ocak 2021).

¹⁵² Şeşen, "Ahmed Şevkî", 2/137.

SONUÇ

Kasîde-i Hemziyye edebî sanatları kullanma maharetiyle Arap dili edebiyatı alanında önemli bir konum edinmiştir. Arûzun hafif bahri birinci darbı ile nazmedilen eser, arûzların birbirine katılması, arûz türlerinin karmaşası ve insicam marazları gibi arûz ilminde eksiklik olarak görülen hatalardan uzak bir şekilde nazmedilmiştir. Kaside aynı zamanda kâfiye ilmi açısından revî harfinin farklı olması ve hareke uyumsuzluğu gibi ayıplardan da salimdir. Kaside edebî açıdan büyük değer görmesini sağlayan bu özelliklerinin yanı sıra muhteva olarak Hz. Peygamber'in hayatını konu edinmesi sebebiyle ilim meclislerinin yanı sıra halk tarafından da büyük teveccüh görmüş ve tasavvuf tekkeleri ile zikir halkalarında dualarla beraber okunmuştur. Diğer yandan çoğunlukla tasavvuf alanı ile iştigal eden âlimlerin eser üzerine çalıştığı görülmekle beraber, farklı alanda birçok âlim de kaside ile ilgili çalışma yapmıştır. Bu âlimlerin çoğunluğunun bu çalışmalardaki temel gayelerinin Hz. Peygamber'i methetme şerefine ulaşma olduğu görülmüştür.

Kaside üzerine yüzden fazla şerh, hâşiye, tahmîs, taştîr, nazım çevirisi ve nazîre türü çalışma yapılmıştır. Birçok dile de çevrilen kaside ile ilgili günümüzde ülkemizde ve Arap dünyasında 10 adet çalışma tespit edilmiştir. Kasidenin günümüzde az sayıda çalışmaya konu olmasının sebeplerinden birisi, Bûsîrî'nin *Bürde*'si kadar tanınmamasıdır. Bu çalışmanın yapılmasının temel hedeflerinden biri de eserin tanınmasını sağlamak ve üzerine oluşan geniş literatürün araştırılmasına ön ayak olmaktır. Peygamber medihleri alanında çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için kaside üzerine yazılmış birçok el yazması şerh, hâşiye ve nazîre türü eserler Türkiye ve dünya yazma kütüphanelerinde keşfedilmeyi beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmet. "Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı". *Artuklu Akademi* 1/2 (2015): 1-30.
- Ahlwardt, Wilhelm. *Die Handschriften Verzeichnisse der königlichen Bibliothek zu Berlin*. 10 Cilt. Berlin: A. Asher & Co., 1895.
- Akgün, Hüseyin. "İnşikâk-ı Kamer Hâdisesi (Rivâyetlerin Aslu'l-Hadîs ve Hadis Coğrafyası Açısından Ele Alınması)". *Siyer Araştırmaları Dergisi* /3 (Aralık 2018): 33-54.
- Aksu, Güngör. "Benî Kurayza Yahudilerinin Cezalandırılması". *Siyer Araştırmaları Dergisi* /6 (Ağustos 2019): 79-98.
- Aktepe, Orhan. "Peygamberler Arasında Üstünlük Meselesi". *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 5/13 (2017): 11-22.
- Aktepe, Orhan. "Kelâm İlmi Açısından Bedâ' Anlayışı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/23 (2011): 97-116.
- Arslan, İhsan. "Risâlet Beklentisi ve Hz. Peygamber'in Doğumu Esnasında Meydana Gelen Olayların Değerlendirilmesi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/7 (2018): 239-295.
- Aruçi, Muhammed. "Vâsıl b. Ata". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/539-541. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Atîk, Abdulaziz. *İlmu'l-Arûz ve'l-Kâfiye*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1987.
- Azimli, Mehmet. "Mekke Dönemindeki Boykot Yılları Üzerine Bazı Mülâhazalar". *İSTEM* /7 (Aralık 2006), 55-64.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951, 1955.
- Benli, Ali. "Nûdehî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2,/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 2019.
- Bereketzâde, İsmail Hakkı. "el-Menâkıbü's-Seniyye". *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*. 2/51 (1909), 387-389.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî (Geschichte der arabischen Litteratur)*. Arapçaya çev. Abdühalim en-Neccâr. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 5. Basım, ts.
- Bulut, Ali. "Betâvirî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/191-192. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Bursalı, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2009.
- Cerârî, Abbâs. *el-Edebu'l-Mağribî min hilâli zevâhirihi ve kadayâhu*. Rabat: Mektebetu'l-Me'ârif, 2. Basım, 1982.
- Cevcerî, Şemseddîn. *Hayru'l-kırâ fi şerhi ummi'l-kurâ*. Ankara: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 1672, 108 vr. <http://ktp.isam.org.tr/?url=ktpgenel/findrecords.php>.
- Çelebi, İlyas. "Uryânî Osman Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/632-633. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Çelebi, İlyas. "Kemalpaşazâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/245-247. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çubukçu, Asri. "Halîme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/338. İstanbul: 1997.

Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1990.

Dominik Doğu Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi. Erişim 1 Kasım 2020. <https://alkindi.ideo-cairo.org/manifestation/124496>

Demâmînî, Bedrüddîn. *Uyûnu'l-ğâmize alâ habâyâ'r-râmize*. thk. Hasan Abdullah el-Hassânî. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 2. Basım, 1994.

Demil, Emine. Hz. *Peygamber'in Risâlet Öncesi Hayatına Dair Rivâyetler*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Dervîş, Abdullah. *Dirâsât fi'l-Arûz ve'l-Kâfiye*. Mekke: Mektebetu'l-Tâlib el-Câmi'î, 3. Basım, 1987.

Durmuş, İsmail. "Nazîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/455-456. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Durmuş, İsmail. "Tef'ile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/273-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Durmuş, İsmail. "Methiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/406-408. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Emin, Muhsin. *A'yânu's-Şîa*. Thk. Hasan Emin. 12 Cilt. Beyrut: Daru't-Teâruf li'l-Matbuât, 1983.

Ergin, Ali Şakir. "Hansâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/46-47. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Ertürk, Hatice Nur. "Hz. Peygamber'in (s) Sütanneleri ve Sütanneye Verilmesi". *Siyer Araştırmaları Dergisi* /4 (Haziran 2018), 61-84.

Eser, Mithat. "Tarihi Realite Açısından Hz. Peygamber'in Soyunun Kutsallık Anlayışı ve Bu Anlayışın Çıkış Sebepleri". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/28 (2009), 85-104.

Fâhûrî, Hannâ. *el-Câmi' fi târîhi'l-edebi'l-arabî*. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1986.

Fâhûrî, Mahmud. *Mûsikâ's-şîri'l-Arabî*. Halep: Menşurâtu Câmi'eti Haleb, 1996.

Fas Milli Kütüphanesi. "Yazma Eserler Bölümü". Erişim 12 Şubat 2021. http://opac.bnrm.ma:8000/cgi-bin/gw_2011_1_2/chameleon?sessionid=2020091421275709506&skin=bnrm&lng=ar&inst=consortium&host=localhost%2b1111%2bDEFAULT&patronhost=localhost%201111%20DEFAULT&searchid=174&sourcescreen=PREVPAGE&pos=1&itempos=1&rootsearch=SCAN&function=INITREQ&search=AUTHID&authid=824232&authidu=4

Fâsî, Abdulkebîr el-Meczûb. *Mevsû'etu a'lâmi'l-Mağrib*. 10 Cilt. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Basım, 2008.

Güldöşüren, Arzu. "Vildan Fâik Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Güzel, Yüksel. *Şakku's-Sadr rivayetinin tahlili (Hz. Peygamber'in göğsünün yarılması)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Habeşî, Abdullah Mahmud. *Câmi's-şurûh ve'l-hevâşî*. Abu Dabi: el-Mecme'u's-Sekâfi, 2004.

Hâdî Selmân, Al-i Ta'ma. *Aşairu Kerbela ve eseruhâ*. Beyrut: Dâru'l-Mehecce'ti'l-Baydâ, 1998.

Hecevî, Muhammed b. Hasan. *el-Fikru's-sâmî fi târîhi'l-fikhi'l-İslâmî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Hemedânî, Kifâyetullah. "el-Medîhu'n-nebevî 'inde şuarâi'l-Arabiyyeti'l-Bâkistaniyyîn". *Hindistan, Pencap Üniversitesi, Mecelletü'l-Kısmi'l-'Arabî* 25 (2018), 123-142.

Irmak, Mustafa. *Kasîde-i Hemziyye ve Manzum Bir Tercümesi*. Rize: STS Yayınları, 2016.

İbn Abdurabbih Ebû Ömer Şihâbüddîn el-Endelusi. *el-'İkdu'l-ferîd*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *Kitâbu'l-arûz*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2. Basım, 1989.

İbn Hacer el-Askalânî. *el-Mecme'u'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1994.

İbn Hişâm, Cemâlüddîn. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 2. Basım, 1955/1375.

İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf. 16 Cilt. *en-Nucûmu'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. Mısır: Vizâretü's-Sekâfe, 1963.

İbn Sûde, Abdüsselâm b. Abdülkadir. *İthâfü'l-mütâli' bi-vefeyâti alâmi'l-karni's-sâlis aşer ve'r-râbi*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1997.

İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. "İlâhiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu Veri Tabanı" Erişim 18 Ocak 2021. <http://ktp.isam.org.tr/?url=tezilh/findrecords.php>

İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. "Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı". Erişim 14 Şubat 2021. <http://ktp.isam.org.tr/?url=ktpgenel/findrecords.php>

İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. "Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı". Erişim 19 Şubat 2021. <http://ktp.isam.org.tr/?url=ktpgenel/findrecords.php>

İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. "İlâhiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu Veri Tabanı". Erişim 13 Nisan 2021. <http://ktp.isam.org.tr/?url=tezilh/findrecords.php>

İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. "Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı". Erişim 4 Haziran 2021. <http://ktp.isam.org.tr/?url=ktpgenel/findrecords.php>

İzgi, Cevat. "Halebî, Nüreddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/232-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmiu's-Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Karabulut, Ali Rıza & Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemü't-Târîhi't-Türâsi'l-İslâmi fi Mektebâti'l-'âlem*. 6 Cilt. Kayseri: Dâru'l-Akabe, 2001.

Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdillâh. *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

Kavas, Ahmet. "İbn Zekrî el-Fâsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/459. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kavas, Ahmet. "Muhammed Bello". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/512-513. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

- Kaya, Mahmut. "Bûsîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/468-470. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. *Hazreti Hatice el-Kübra*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifin*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Kettânî, Muhammed Abdulhay el-İdrîsî. *Fihrisü'l-fehâris*. thk. İhsân Abbâs. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1982.
- Kılıç, Ünal "İslâmiyet'in Mekke Dönemi'nde Uygulanan Ambargo Olayı". *Siyer Vakfı*. Erişim 26.12.2020. <http://www.siyervakfi.org/dokuman/kuran-cografyasi-mekke/ders15-prof-dr-unal-kilic.pdf>
- Mekkî, Mahmud Ali. *el-Medâihu'n-nebeviyye*. Mısır: Şirketü'l-Mısriyyetu'l-âlemiyye li'n-neşr, 1991.
- Misbâh, Muhammed Fethullâh. *Bürdetü'l-Bûsîrî ve eseruhâ fi'l-edebi'l-Arabiyyi'l-kadîm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Murâdî, Muhammed Halîl. *Silkü'd-dürrer fi a'yâni'l-karni's-sânî 'aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1988.
- Muhammed, Sadık Muhammed. *Divânu't-tahmîs*. Londra: el-Merkezü'l-Hüseynî li'd-Dirâsât, 2013.
- Mübârek, Zeki. *el-Medâihu'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Mehecce'ti'l-Baydâ, 1935.
- Mutayrî, Muhammed b. Felâh. *el-Kavâ'idu'l-arûziyye ve ahkâmu'l-kâfiyeti'l-'Arabiyye*. Kuveyt: Mektebetu Ehli'l-Eser, 2004.
- Öz, Mustafa. "Tafdîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/369-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özkan, Mustafa. "İrhâsâtla İlgili Rivâyetlerin Metin ve Anlam Açısından Değerlendirilmesi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2016): 23-41.
- Öztürk, Levent. "Şeymâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/98-99. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özerverli, Mehmet Sait. "Nebhânî, Yûsuf b. İsmâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/471-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Pala, İskender & Kılıç, Filiz. "Musammat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sabuncu, Ömer. *H. Peygamber'in İlk Hanımı Hz. Hatice'nin Hayatı ve Kişiliği*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Salmazem, Mehmet. "Aydın Yarılması Meselesine Dair Tefsirlerdeki Yorum Farklılıkları". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (Aralık 2018): 859-884.
- Salim, Mahmud. *el-Medâihu'n-nebeviyye hettâ nihâyeti'l-'asri'l-Memlûkî*. Şam: Dâru'l-Fikr, ts.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Abdirrahman. *ed-Dav'u'l-Lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Sünbâtî, Şihabuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdulhak. *Şerhu'l-kasîdeti'l-hemziyye fi medhi Hayri'l-beriyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Darülmesnevî, 445, 52 vr.
- Sûsî, Muhammed Muhtâr. *Sûsü'l-âlime*. Fas: Matbaatu'l-Muhammediyye, 1960.

Şâzelî, Muhammed en-Neyfer. *Ümmü'l-Kurâ fi medhi Hayri'l-verâ*. Filistin: Vâhetu Âli'l-Beyt li İhyâi't-Türâsî ve'l-'ulûm, ts.

Şensoy, Sedat. "Reşer, Osman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/10-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Şeşen, Ramazan. "Ahmed Şevkî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/136-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Tahrânî, Âgâ Büzürg-i. *ez-Zerî'a ilâ tesânîfi'ş-Şî'a*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Advâ, 1983.

Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfu Istilâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 1996.

'Uceylî, Süleymân b. Ömer. *el-Futûhâtu'l-Ahmediyye bi'l-minehi'l-Muhammediyye*. Mısır: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1303.

Uğur, Hatice. "Sevâhilî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/579-581. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Waardenburg, Jacques. "Teslîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Yavuz, Salih Sabri. *İsrâ ve Mirac*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.

Yemenî, Muhammed b. Muhammed b. Yahya. *el-Mülhak Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Yücel, Yusuf İbrahim. *Arap edebiyatında nebevi medihler bağlamında Ömer Harpûtî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi*. Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Zevalsiz, Halit. "Fârûkî, Abdalbâkî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/177-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Zirikî, Hayrüddîn. *el-A'lâm kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.